

KERESZTÉNY MAGVETŐ

KIADJA:
AZ UNITÁRIUS IRODALMI TÁRSASÁG.

SZERKESZTIK:
VÁRI ALBERT és P. SZENTMÁRTONI KÁLMÁN.

TARTALOM:

	Lap
<i>Józan M. Klós</i> : Elnöki megnyitó.	213
<i>P. Szentmártoni Kálmán</i> : Berde Mózsá.	216
<i>Zoványi Jenő</i> : Volt-e része Socinus Faustusnak a Dávid elleni hamis vádban?	233
<i>Gál Vilmos</i> : A kulturfok rovására nagyrafejődött technika romboló halása.	236
<i>Gelei József</i> : Berde Mózsá a nagy székely.	243
<i>P. Szentmártoni Kálmán</i> : Egyházi Főtanácsai ünne- péseink.	248
<i>P. Szentmártoni Kálmán</i> : Az Unitárius Irodalmi Tár- saság közgyűlése.	250
Irodalom	256
Külföldiek	259
Pályázati hirdetés.	260

KERESZTÉNY MAGVETŐ

megjelenik minden két hónapban egyszer, legkevesebb
3 iv tartalommal.

A KERESZTÉNY MAGVETŐ a szabadelvű kereszténység szolgálatában áll. Célja: a tiszta keresztény theizmus magasztos eszméit a jelen kor különböző gondolatáramlatai közt fenntartani s emellett szolgálni azoknak az érdekeknek is, melyek az egyház s különösen az unitárius és más szabadelvű egyházak életére történelmi vagy gyakorlati szempontból vonatkoznak.

Evégre közöl hittani, bölcséleti és történelmi tanulmányokat, értekezéseket, szépirodalmi munkákat s másnemű dolgozatokat s azonkívül az oktatás- és nevelésügynek is tért szentel; az egyházi és oktatásügyi nevezetesebb mozgalmakat figyelemmel kíséri.

A lap szellemi részét illető minden közlemény P. Szentmártoni Kálmán felelős szerkesztő címére küldendő: (Kolozsvár, Unitárius Kollégium.)

Előfizetési ára Magyarország területén egész évre 10 Pengő. Pártoló-díj egész évre 12 Pengő, mely összeg Budapesten az Országos Központi Hitelszövetkezethél (V., Nádor-utca 22 sz.) levő folyószámlánkra bejizethető vagy Haaházy Sándor egyházi pénztárnok, az Unitárius Irodalmi Társaság pénztárnoka címére küldendő Kolozsvár, Kossuth Lajos-utca 9 sz. (Unitárius Kollégium).

Alapítóknak, akik 200.— Pengőt fizetnek, díjmentesen küldjük a folyóiratot.

Románia területén egész évre 250 Lej, pártoló-díj 350 Lej. Alapító-díj 4,000 Lej.

KERESZTÉNY MAGVETŐ

LXXV ÉVF. 1943.

NOVEMBER—DECEMBER

6 FÜZET

Elnöki megnyitó.¹

Mélyen tisztelt Közönség! Kedves Unitárius Testvéreim!

Az Unitárius Irodalmi Társaság — Erdélyben, az idegen imperium idején alakult meg azokból a tollforgató embereinkből, akik ezáltal a szellemi törekvés által is a magyar *feltámadás* ügyét óhajtották szolgálni.

A munkát az áldozat és a megértés jegyében nagy buzgalommal kezdték meg és folytatták mind a mai napig, amikor az erdélyiek és a magyarországiak, mint tejtestvérek, szent találkozóra gyűlnek egybe ebben a gyönyörű templomban, ahol a Dávid Ferenc Egylet, a maga 40 éves működésével a század eddigi folyamán egy fiók irodalmi társulat igényeit óhajtotta kielégíteni, felolvasó asztalánál szívesen látva azokat a protestáns vezető férfiakat és nőket, akik az egylet lobogója alatt az annyira szükséges *lelki egységet* munkálták. Közülök egyesek még ma is élnek s magasabb pozíciójukban is hivek maradtak az eredeti elgondoláshoz, az isteni célkitűzéshez.

Igy hát nem feltűnő és nem idegenszerű, hogyha ezek a megszentelt falak ma este, a Protestáns Napok ünnepi keretében, ugyanazokat a magasztos elveket visszhangozzák, amelyek az idők során mind mélyebb és igazabb érdeklődést váltottak ki a mai nemzedék lelki világában.

A Reformáció Emlékünnepének előestéjén, mint egykori házigazda, Isten iránt érzett mélységes hálával és örvendező lélekkel köszöntöm a mai felolvasó ülésünkön megjelent díszes közönséget, remélve, hogy Irodalmi Társaságunk *első* vándorgyűlése itt a fővárosban, kedvező fogadtatásra talál; mint

¹ Az Unitárius Irodalmi Társaságnak Budapesten, 1943. október 30-án tartott felolvasó ülésén.

ahogy a megszállás ideje alatt Erdélyben is szívesen fogadták mindenütt, ahol csak megjelent.

Társaságunk folyóirata, a „*Keresztény Magvető*”, tisztes múltra tekint vissza; hiszen már 1861-ben elindult volt missziós útjára, hogy nemcsak híveink körében, hanem általában a művelt közönség soraiban is terjessze a felvilágosult keresztény hit boldogító ígéit.

Társaságunk a vallásszabadság (1568.) kihirdetője iránt azzal róttá le a maga háláját, hogy oknyomozó történetírás keretében nemrégiben kiadta *János Zsigmond* erdélyi fejedelmünk élet- és jellemrajzát. S ugyanígy kívánja megtisztelni a XVI. század hithősét, *Dávid Ferencet* is, akinek összes művei a 400-ik évfordulóra időrendben meg fognak jelenni. Ez lesz a legmértöbb elismerés a Magyar Reformátor csodálatos szervező munkájával és áldozatos kitartásával szemben; mert éppen legfőbb ideje, hogy addigra e honnak minden rendű és rangú polgára, minden hívő lélek előtt tisztán álljon az első püspök szellemi arculata.

Nemzetünk és egyházunk géniusza soha se tagadta meg önmagát. Amit a lelke mélyén kitermelt, amit a szíve vérével föltárni és napvilágra hozni igyekezett, az mind örök érték, amit nekünk, a késő unokáknak, megbecsülni és a nagy világ ítélőszéke előtt igaz érdeme szerint megbecsültetni, szent kötelességünk.

Mai felolvasó testvéreink közül az egyik ilyen értelemben fogja vázolni és bemutatni a XVI. század vallási küzdelmeiben és majdnem áthidalhatatlan ellentéteiben a *tolerancia* szerepét, mely a mi *Dávid Ferencünknek* jellemző sajátja volt. Benne látom azt a bűvárt, azt a tollforgatót, aki önkéntes vállalkozás alapján meg fogja írni az egyetemes Unitárius Egyház történetét a reformációtól napjainkig. S akkor ki fog tűnni s a nagy világ előtt is beigazolást nyerend, hogy az unitárius *kovácsra* ugyancsak szüksége volt és van az erdélyi és magyarországi vallásos életnek; mert ez tartotta fenn és táplálta benne folyton az örök Reformáció uralkodó eszményét, ami nélkül ez a történelmi folyamat igen könnyen elsekélyesedett volna.

Isten örök atyasága kívánja és követeli a Fiút, aki az idő teljességében meg is jelenik. Megjelenik és úgy érzem, hogy ma is közöttünk van az engedelmes és alázatos Jézus; akinek egy-

szerű és mindenki által érthető *evangéliuma*, mint a szív törvénye és a lélek parancsa uralkodik majdnem kétezer év óta az egyetemes keresztény Anyaszentegyházban s annak áldásait szabadon élvezheti mindenki, aki hisz az örökkévaló egy igaz Istenben s ezt a hitét benső meggyőződéssel vallja s úgy a templomban, mint a házi tűzhely mellett s a magyar nemzeti társadalom mindennapi életében is mindenütt szelídséggel és szeretettel gyakorolja.

Jézus tanítása szerint: „A beszédek, amelyeket én szólok tinéktek — *lélek és élet*...” Krisztusi lélek és krisztusi élet nélkül nincs — kereszténység. Vagy ha volna is, az már csak külső keret, amelyből az isteni kép, megfakulva és elhomályosulva, végleg kihullott... Társaságunk arra törekszik, hogy emberileg már itt a földön megvalósítsa Istennek országát. Adja Isten, hogy ez a mi szerény vándorgyűlésünk is egy lépéssel közelebb vigyen minket kitűzött célunkhoz.

Ebben a reményben mai felolvasó ülésünket megnyitom s fölkérem *Botár Imre* atyánkfiát, hogy székfoglalóját — gondolatban a torockói Székelykő lábánál — megtartani sziveskedjék.

Józan Miklós

Berde Mózsa.

(Történelmi arckép.)

Írta: P. Szentmártoni Kálmán.

A kolozsvári unitárius kollégium díszes épületében, az előcsarnokban egy mellszobor hirdeti Berde Mózsa emlékét. A kiváló emberek legnagyobb része csak halála után kapja meg azt a tiszteletet, amelyet megérdemel. Berde Mózsnál is a halál nem az elmulást, hanem az örökélet kezdetét jelentette. A halálának ötvenedik évében rendezett emlékünnepelet¹ arra használjuk, hogy a fejedelmi adományozónak újabb emléket állítsunk. Nagy emberi alkotásait egy kitűnő életrajzában Benczédi Gergely nagy szeretettel ismertette, de csak a ma embere tudja őt igazán a kellő erkölcsi értékelés magasságába emelni. Az idő az érdem igazi bírója. Halála után ötven év olyan időhatár, hogy innen szétnézve megmérhető tárgyilagosan életének teljes értéke és jelentősége. Berde Mózsa történelmi alakját igyekszünk belehelyezni abba a korba, amelyben élt s így rajzolni meg arcképét, de különös tekintettel leszünk Berde nemzetnevelői jelentőségére, ami egyáltalán nincs meg a magyar köztudatban, sőt még az unitáriusban sincs meg, nem is szólva arról, hogy Berde Mózsa nemes alakját székely népünk sem ismeri.

Berde Mózsa székely nemes családból származott, őse 1615-ben Bethlen Gábortól hadi szolgálataiért kapta a nemes levelet. Atyja, *Berde Mózes* végigküzdötte a napoleoni háborúkat s onnan szerencsésen visszatérve *Márkos Teréziát* vette feleségül s ebből a házasságból született Laborfalván, Háromszék megyében, 1815-ben egy fiuk, Mózes. Ennek a névnek egyik módosított változata: *Mózsa*, Berde magát mindig így írta. Az egyetlen fiút a falusi elemi iskolából 1825-ben a szé-

¹ A kolozsvári unitárius kollégiumban 1943. november 20-án.

kelykeresztúri gimnáziumba vitték, ahol kitűnően tanult, de szellemi kiválósága mellett már a kis gyermekben mutatkozott a gyakorlati érzék és a pénz helyes értékelése, a takarékoság. Mint kis diák posztóból keztyűket, a székelykeresztúri gimnáziumban sokáig divatozó szokás szerint lószórból gyűrűket készített s azokat eladva, megtakarított még abból a hazulról küldött 16 forintból is, amit évi ellátásra kapott. Édesanyja is takarékoságra szoktatta, mert mikor Székelykeresztúrról nyári szünidőkre hazament, mindig pontosan megszámadoltatta, hogy éven át mire is költötte el a kapott pénzt. Nem volt rózsás gyermekora. Szülői általában szigorú nevelésben részesítették s gyermekéveit a nyári szünidőkön sem tölthette gondtalanul, hanem vele is az történt, ami mindnyájunkkal, akik falun élünk, haza érkezésünk napján csókokkal, nagy szeretettel fogadtak és az első nap semmit sem kellett dolgoznunk, de másnap reggel már azért csókoltak fel az ágyból, hogy menjünk a mezőre dolgozni. Úgy látszik, hogy a gyermek Berde olykor megúnta a fárasztó mezei munkát, mert egy vakáción, mikor édes apjával egy nagy földet szántottak, egyszer csak azt mondotta az apja felé fordulva: „Édes apám, ez a föld igen nagy, ezt adjuk el”.¹

Székelykeresztúrról 1834-ben a kolozsvári unitárius kollégiumba került Berde Mózsa, ahol a teljesen gyakorlati berendezésű fiatal Berde az unitárius kollégium „*Serdület*” című lapjába 1835-ben már verseket írogat. Ezek, amint kiváló életírója mondja, gyengék, de *szellemtörténeti* vonatkozásban érdekesnek tartom velük foglalkozni igazolásul annak, hogy az emberek néha öntudatlanul s alaptermészetükkel ellentétesen is mennyire koruk eszmekörében élnek. Az első költeménynek címe „*Lelkesítés*”.² Elmondja, hogy hős elődeink minket boldog hazába helyeztek, nekünk nem kell karddal, golyóval harcolnunk, dicső őseink megtörték az erejét osmannak, németnek s meg tudták velük szemben védelmezni a szabadság szellemét, de mi gyávák, pulyák vagyunk és saját magunk ástuk meg a sírt, amelybe a zsarnok taszított. Int a kor szelleme, föl barátaim! mi is harcoljunk, küzdjünk jogaink és nyelvünk megvé-

¹ Benczédi Gergely: Berde Mózsa életrajza. Budapest, 1901. 7. l.

² Benczédi: i. m. 91—92. l.

déséért s akkor megint felújul hazánk dicsősége. Mikor Berde költeményét olvassuk, eszünkbe jutnak Berzsenyinek:

„Romlásnak indult, hajdan erős Magyar!
Nem látod, Árpád vére miként fajul!”¹

Kölcseynek:

„Más faj állott a kihunytt helyére,
Gyöngé fővel, romlott, szívtelen;
A dicső nép, mely tanult izzadni,
Névben él csak, többé nincs jelen”.²

Vörösmartynak. „Régi dicsőségünk, hol kései az éji homályban?”³ szavai és úgy érezzük, hogy Berde Múzsája a fentieknek nalvány visszhangja. Az idézett költeményeknek egy az alaphangjuk: dicsőítik a romlatlan, ősi erkölcsöket, kérlelhetetlenül ostorozzák a nemzet hibáit s igyekeznek felrázni az elkorcsosodott, elfajult nemzetet. A régi, ősi erényekről megfeledező magyarságra lassú halál leselkedik. Szomorúan látják minden téren való elmaradottságunkat. A jelen reménytelen, a magyarságot bünei: árulások, pártütések földig sújtották, honfiúi fájdalommal csak a jövőtől várnak s enyhületet csak abban látnak, ha a múlt dicső eseményeivel foglalkozhatnak. Az ifjú Berdét is elragadja a kor szellemében levő hazafias lelkesedés, ismeri kora íróit, eszméit, tudja a nyelv nagy fontosságát s költeményével a Berzsenyi Dániel, Kölcsey Ferenc és Vörösmarty történeti szemléletéhez csatlakozva a romantikus történelem-filozófia eszméinek lesz hirdetője.

A másik, nyomtatott betűt látott verse Berdének: „Kosciuskohoz”.⁴ Ebben Kosciuskot, a nagy lengyel szabadsághóstit énekl meg, aki kardja súlyát éreztette Észak zsarnokával s megvédte hona régi jogát, a szabadságot az oroszokkal szemben, de II. Katalin alatt az északi zsarnokok leverték Kosciusko hős csapatát és a nagy hőst Észak zsarnoka rabláncokba fűzette, de a fogságból kiszabadulva Kosciusko Amerikába ment

¹ Berzsenyi: A magyarokhoz.

² Zrinyi Miklós: Szobránc, 1830. július. Kölcsey Ferenc munkái Pesten, 1832. 199. l.

³ Vörösmarty: Zalán futása első ének. V. ö. Pintér Jenő a magyar irodalom történetének kézikönyve, Budapest, 1921. t. 366, 391., II. 59.

⁴ Benczédi: i. m. 92—93. l.

és Washingtonnal összetiporta a zsarnokságot és felderítette a szabadság bíbor hajnalát. Ebben a költeményben Berde már eltérően előbbi költői alkotásától, eltávozik a hazai talajról s a lengyel Kosciusko-ban a szabadsághóst s tisztán a világszabadság eszméjét dicsőíti, vagyis itt már Berde teljesen korának egyetemes liberális közhangulatát, szabadság iránti rajongását fejezi ki.

Más irodalmi terméket Berdétől nem ismerünk, pedig úgy látszik, hogy a *történelmet* is kedvelte, legalább is azt állapíthatjuk meg Petőfi Sándornak, barátjához, Berde Mózsához 1849. március 24-én intézett leveléből, melyben a nagy költő Berdét így üdvözi: „áldjon meg mind a hetvenhét isten”, utóiratában pedig ezeket mondja: „Háromszék történetére vonatkozó, általa megígért adatokra pediglen nagyszerűen számolok”¹ Berde legszebb írásának végrendeletét tartjuk, melyről később lesz szó.

Berde kolozsvári tanulásának eredménye, hogy nevelési elveit már egész fiatalon megmutathatta. Az egyházi életben annyira tevékeny Dániel Elek főgondnok egyetlen fiának nevelője lett. Berde az elkényeztetett ifjút szeretettel, de nagy szigorúsággal kezelte s célja az volt, hogy tanítványát: „önállóságra, munkásságra és takarékoszágra szoktassa, mert e három erény teszi az embert függetlenné és úrrá s legnagyobb úr az, aki legkevesebbet szorul másra”.² A fiatal Berdének tehát már kiforrott nevelési elvei voltak s míg ezeket szeretettel gyakorolta, addig magát is nevelte azzal, hogy Dániel Elek kir. táblai elnök családjánál az előkelő társaságban finom modort és társalgási könnyedséget sajátított el, egyben pedig a tevékeny főgondnok buzgó egyházi munkálkodásának szemléletével mélyebben kezdett betekinteni az unitárius egyház ügyeibe. Tanulmányait a kolozsvári kollégiumban is kitűnően végezte el s 1837-től a marosvásárhelyi református kollégiumban folytattott jogi tanulmányokat, ügyvédi diplomát szerzett s 1841-ben Kolozsváron, a Bánffy-palotában az ügyvédi gyakorlatot megkezdte. Ügyvédi jogcsavarásokra nem volt szüksége, mindig a tettek embere volt s ezért csakhamar keresett ügyvéd lett.

¹ Benczédi: i. m. 93. 1.

² Benczédi: i. m. 9. 1.

Tekintélyét emelte az is, hogy gróf Csáky György jószágigazgatójává tette meg s az ő kíséretében megismerte a magyarországi nevezetesebb családokat s gyakorlati úton idővel valósággal családtörténeti tudós lett, ami történeti érzéke mellett kiváló emlékező tehetségéről tanuskodik.

Mikor az 1848-as nagy idők elkövetkeztek, Berde már kifejlett ember és fényképei, a kollégium előcsarnokában lévő sikerült mellszobra, s a ma is élők elbeszélése után, külső alakját is, testi tulajdonságait is meg tudjuk rajzolni. Középtermetű, erőteljes, arca szabályos, életpiros, magyaros bajusszal, élénk kék szemű, szőke hajú, szemei villogók s elárulják az erős akaratot. Könnyed, határozott fellépésű, jómodorú, a társalgásban ügyes, hangja kellemes, ékesszavú. Szép embernek tartották, de hideg fej, sok benne a gyakorlati józan ész. Erős egyéniség, van benne férfias büszkeség, szívós keménység, mindezek mellett szerény s ezért nem csoda, ha mind a nép, mind az előkelő társadalom rokonszenvesnek találta, tisztelte és nagyrabecsülte.

Mindezen testi és lelki jó tulajdonságai képesítették arra, hogy a közügyek szolgálatában is fontos hivatást teljesíthesen. Az 1848-iki nagy átalakulás őt is vezető helyre szolgáltja. Sepsiszentgyörgyön egyhangúlag megválasztják országgyűlési képviselőnek. A nevezetes erdélyi országgyűlés Kolozsvárt, 1848 május 29-én kimondotta Erdélynek az anyaországgal való egyesítését. Berde lelkes híve volt az uniónak s ki is dolgozott egy részletes törvényjavaslatot Erdély és Magyarország egyesüléséről.

Az unió kimondása Erdélyt két táborra osztotta. Egyfelől voltak a felbújtogatott románok és szászok, akiket az osztrák fegyveres erő támogatott, másfelől pedig a szervezetlen magyarság. A magyar alkotmánynak és szabadságnak védőbástyája Erdélyben a Székelyföld volt, de ellenségeink titokban arra törekedtek, hogy a székelységet a nemzeti ügytől elvonják. Hogy ez ne történhessék meg, az első felelős minisztérium a székely képviselőket kormánybiztosokul küldötte ki, köztük Berde Mózst is Háromszékre. A kormánybiztosoknak feladata az volt, hogy elfojtsanak minden unió-ellenes mozgalmat, minden nép- és kormányzat-elleni bújtogatást, továbbá, hogy önkéntes csapatokból szervezzék meg és szereljék fel a nemzetör-

séget. „Egyedül erélyes fellépés és ernyedetlen buzgalom az, — így végződött a kormánybiztosoknak adott rendelet, — mi sikert hozhat törekvéseiknek, melynél fogva a haza nevében szólítom fel önt, fordítsa minden erejét eszközzésére annak, mit a hon önre bízott, s mi, ha mindnyájan, e hon polgárai, összevetett vállakkal a haza megmentésére törekszünk, egyedül ez távolíthatja el azon veszélyt, mely bennünket fenyeget.”¹

Történelmi események mindenkor fokozott mértékben mutatják meg az emberek jellemének igazi értékeit. Berde Mózsa jellemének alapvonása már az apában és anyában feltalálhatók, de az ősök lelki vonásai a szerencsés sarjadékban nagyobbá, rendkívülivé, fényessé tömörültek. Az *akarát* s annak minősége a jellemnek a legjellegzetesebb vonása. Nála az akarát megnyilvánulásának a legmagasabb fokát látjuk, az öntudatos, cselekvő akarást, amely Berdénél a magyar embert annyira jellemző józan okossággal párosult. A nehéz időkben való kormányzás sikere vagy sikertelensége nem az adott rendeletek írott betűin, hanem a vezetők alkalmas személyiségén fordul meg. Berdét olyan időkben küldötték kormánybiztosnak, mely a zúr-zavar felé indult, melynek rendeltetése az volt, hogy mindent felforgasson, de Berde egész honmentő munkájában zászlójjára a mérsékletet írta, fölényes nyugalommal, de annál nagyobb eréllyel dolgozott s megfontoltan igyekezett az ellentéteket összhangba hozni és kiegyenlíteni. Berdét is megérintették a kor eszméi, de el nem ragadták s mindig úgy viselkedett, mint, aki érzi hogy kezében van a sors kerekeinek irányítása.

Berde Mózsa 1848 szeptember elején érkezett Háromszékre, a Székelyföld Spártájába. Itt is Honvédelmi Bizottságot alakítottak, amelynek élén a kormánybiztos és a főkirálybíró állottak, de mindent Berde intézett. Berde a nagy történések idején is világosan látta a nemzeti élet követelményeit s ezért túlóvatos politikát követett s míg egyfelől a hevesvérű ifjúságot s a türelmetlenkedő népet csitítgatta, másfelől a velük érintkező vezetőket Berde ékesszólással ellensúlyozta s olykor felolvasta az osztrák katonai parancsnoknak, hol fenyegető, hol csábítgató kiáltványát. Egy felhívás olyan édeskésen szólott a székelyekhez, hogy már már el akarták fogadni a katonai pa-

¹ Benczédi: I. m. 15. l.

rancsnok ajánlatát. Egyik népszónok, Gál Dániel ezt látva, nehogy a székelység térdet hajtson, elkérte a proklamációt, összegyűrté és lenyelte.¹ Ilyen erős békeellenes hangulat volt Háromszéken, de Berdében meg volt mindig a nyugalom, az önuralom, melyekkel könnyen lehet válságos pillanatokban is a helyes intézkedéseket eltalálni, ezekkel s nyájasságával ékes szónoklataival fenn tudta tartani a csendet és rendet a viharzó székelység között s minden törekvése a béke további fenntartására irányult. A románok, szászok gyilkolták a magyarságot, látszott már, hogy a cél a magyarság kiirtása, de azért Háromszék egyelőre még csak gyűlésezett.

Ebben a szorongatott helyzetben Berzenczey László, 1848-ban Marosszék követe, később székelyföldi kormánybiztos, a székelyek Rákosmezejére, a Nemes Anya-Udvarhelyszéken levő Agyagfalvára gyűlésre hívta össze a székelyeket. A szűk agyagfalvi réten 1848. október 16-án 40—50 ezer székely jelent meg. A gyűlésen, melynek vezéralakjai között Berde Mózsa is magyar ruhában ott volt, kimondták, hogy tántoríthatatlan hűséggel viseltetnek királyukhoz, az alkotmányhoz s hogy a hazávédelmére 19 évestől 40 éves korig mindenki köteles hadba szállni. A gyűlés ideje alatt is érkeztek tudósítások, hogy a románok öldökliek a magyarokat s most már a felett vitatkoztak, hogy azonnal induljanak-e veszélyben levő testvéreik védelmére, vagy pedig előbb menjenek haza s jól szervezkedjenek. E kérdésben a forradalmi ellentétek képviselői viaskodtak egymással. Berdének az volt a felfogása, hogy: „háborút, pert és játékot mindenki azon reményben kezd, hogy nyerni fog, akinek még reménye se lehet, az vagy könnyelmű, vagy végtelen hiú”.¹ Berde az őszinte és jogos lelkesedés korszakában is mérsékelt maradt, nem szerette a szépen zengő szavakat, amiket a magyar életben olyan szíves hallgatnak, nem tartozott az álmodozó magyarság közé, hanem a tömeggel szemben az egészséges realizmus képviselője s e válságos pillanatokban éles tekintettel, önfeláldozó erővel szembe fordult az örvénnyel és szigorú tekintetét keményen szegezve a valóságra, itt is tapinta-

---

¹ Nagy Sándor: Háromszék önvédelmi harca. Kolozsvár, 1896. 28—29 l.

¹ Benczédi i. m. 16. l.

tosan, de mégis eréllyel, higgadtan azt fejtegette, hogy előbb szervezkedjenek s csak azután menjenek a testvérek védelmére, de hiába intette a gyűlést óvatosságra Berde szigorú realizmusa, ez nemcsak, hogy nem tetszett a székely népnek, hanem Berdével szemben fenyegető kiáltásokra ragadtatta magát a nép s most könnyű sora volt a tüzes, de meggondolatlan népszónoknak, Berzenczey Lászlónak, aki a valóság talajáról nagy szavakkal az érzelmek világába sodorta a kényes ügyet s mámorosan a nép kegyeibe emelkedett. Berzenczey lelkesítő szavaira elhatározták, hogy erőszakra erőszakkal felelnek s azonnal indulnak. Berde Agyagfalváról Háromszékbe ment s ott szervezte a védelmet.¹

Az egykorú Pálffy János feljegyzései szerint Berzenczey is azt hitte magáról, amit Kossuth, hogy ő született hadvezér, de a helyett, hogy 10.000 jól felfegyverzett, fegyelmezett határőrt vitt volna az ellenség ellen s gondoskodott volna élelmezésükről, ahelyett elindított egy 30.000 főből álló „rendetlen, féktelen tömeget, amelyből egy negyedrésznek sem volt fegyvere”, az öregek mellett gyermekeik is ott voltak s elindult a tömeg „terv, egyetértés, kitűzött cél, sőt vezér nélkül”. Ez a szervezetlen tömeg, ha lelkesedett is Berzenczeyért, de érette éhen meghalni nem kívánt s élelmét ott szerezte, ahol találta, a szász földön fosztogatással s erre aztán következett a szászok és románok még véresebb kegyetlenkedése.² Az eredmény a mérsékelt Berdét teljesen igazolta, mert az Agyagfalváról való szervezetlen, gyors elindulásnak a császári katonaság ágyuival szemben a marosvásárhelyi vereség és szégyenletes futás lett a vége. Így tanult a magyar megint a saját kárán, mert sajnos mi csak utólagosan tudjuk értelmezni, hogy: „A történelem az élet tanítómestere”.

A székely hősök hírnevét Háromszék mentette meg. A székelyek harcairól Csányi László erdélyi főköormánybiztos levelében ezeket írja:

„Udvarhelyszék oly hazafiatlan magaviseletet tanusított, mellyel örökre meggyalázta magát”, addig: „Háromszék a magyar élet-halál harcának legfontosabb perceiben oly férfias szí-

¹ Bárány Orbán Eszlás: A Székelyföld leírása. III. köt. 198—199. l.

² Pálffy János emlékezései. I. k. 81—82. l.

lárdsággal küzdött meg a veszélyes kísérletekkel, oly állhatatos férfiassággal mutatá fel az egyesült haza iránti szeretetének csalhatatlan jeleit, hogy a magyar történetnek Háromszék legközelebbi időszaka mindörökké fénylapjait képezendi”.¹ Ezt megtoldhatjuk azzal, hogy Gábor Áron és társai, férfiak, nők, gyermekek nemcsak megmentették a székely becsületet, hanem a szabadságszerető lelkeknek olyan nagyságait mutatták, hogy jelenetei a hazai történelmen túl a világtörténelem legszebb eseményei közé tartoznak. A háromszékieknek ezen misztikus hőstettei után méltán nevezték ezt az időt Háromszék hőskorának.

A hadianyag fogytával, Gedeon osztrák tábornokkal békét kötöttek, melyet 1849 január 2-án alá is írtak. Berde erre a békére hivatkozva félrevonult s a polgári ügyek kormányzását Németh László illyefalvi országgyűlési képviselő vette át. Berde a legnehezebb napokban önfeláldozással teljesítette hazafiúi kötelességét s most már hivatását betöltöttnek látta s elindult Debrecenbe, hogy képviselői működését folytassa, de Koiozsváron Csányi főkormánybiztos megállította s kormánybiztosnak nevezte ki a Szászföldre, mert személyesen meggyőződött arról, hogy oda erőskezű ember kell. Berde Nagyszebenben működött addig, míg az oroszok a város bevételeire megérkeztek. A pénztárt és a levéltárat biztosította s az utolsó percben gyalog hagyta el a várost. Berde emberfeletti munkát végzett, de azért jó magyar szokás szerint ellene is vádaskodtak. Csányi azonban, ki Berdét jól ismerte és nagyra becsülte a közlekedési minisztériumba miniszteri tanácsosnak nevezte ki.

Az 1848-as mozgalmakban nagy szerepet vivő Pálffy János, Berde kortársa, emlékezéseiben kitűnő emberismerettel és kérlelhetetlen szigorúsággal mond véleményt azokról a magyarországi és erdélyi urakról, akik abban az időben vezető szerephez jutottak.

Amíg általánosságban Pálffy ezeket írja: „a sok pénz pedig eiment azon az úton, amelyen a legtöbb kormánybiztos és fölszerelő biztos által fölvett milliók — az illető biztosok zsebeibe”, addig Berde Mózsáról ezeket írja: „Mint kormánybiztos

---

¹ Márki Sándor és Beksics Gusztáv: A modern Magyarország. (1848—1896.) Budapest, 1898. 167. l.

oly becsületesen és emberségesen vitte nehéz hivatalát, hogy Szeben is bizonyítványt és kérelmet nyújtott be mellette a haditörvényszékhez. Eszes, értelmes ember”.¹ Ennél szebb bizonyítványt egyetlen kormánybiztos sem kapott az őszinte és szigorú Pálffytól, de hát okos ember nem is lehet más, mint becsületes.

A világsi fegyverletétel után egy ideig Magyarországon bujkált, majd Budapestre ment és ott magát a katonai parancsnokságnál feljelentette. Berde 1851 október 6-án Kolozsvárról ezeket írja Daniel Gábornak: „Jó kedvvel nézek sorsommal szembe, sem megijedve, annyival kevésbé megtörve nem vagyok. Lelkem és kezem tiszta; nyílt arccal merem állítani és bármi találjon láncaimat nyugodtan hordozandom, azt hiszem, nem is marad el. Ideje, hogy sorsunk legyen elhatározva, ne függjünk, mint Mohamed koporsója”.² Berdét a haditörvényszék kötél általi halálra ítélte, Ő-Felsége azonban a felségárulási bűncsökre a halálbüntetést elengedte, de azután a katonai parancsnokság négyévi várfogságra ítélte és Csehországba, Josefstadtbá vitték a büntetés kitöltésére.

Mikor Berde fogságba került összes vagyona 27.147 frt. 54 kr. volt adóslevelekben és takarékpénztári betétekben.³ Vagyona kezelését legjobb barátjára, Kelemen Benőre bízta, aki azt hűségesen kezelte s annak kamataiból élt Berde a fogságban. Csodás erejű lelke az élet küzdelmei, nyomorúságai és szenvedései felett diadalmasan győzedelmeskedik, férfi maradt a veszélyben. Amint Kossuth tette, ő is nyelveket tanult a fogságban, angol és francia nyelvet s utóbbit jól el is sajátította. Ezen kívül angol íróktól nemzetgazdaságtani műveket olvasgatott a mezőgazdaságról, a gazdasági felszerelésről, az állattenyésztésről s azok termékeinek feldolgozásáról. Magyar olvasmányai nagyrészt természettudományi munkák voltak.

Berdét az egész magyar társadalom részvéte és szeretete kísérte fogságába. Berde Áron⁴ Kolozsvárról 1853. márc. 26-án

¹ Pálffy János emlékezése. I. köt. 79. és 82. l.

² Benczédi: I. m. 22. l.

³ U. az 21. l.

⁴ Berde Mózsának nagyatyja volt Berde Ferenc, ennek fiai Aron és Mózes. Aronnak fia: Aron kolozsvári egyetemi tanár szül. 1818. márc. 8., ennek fiai: Jenő és Béla.

Mózesnek fia: Mózsá.

írta Berde Mózsának Josefstadtba: „Sokan, igen sokan vannak itten részvétellel irántad s annyi mondotta, hogy nevében üdvözlőjelek, hogy az erdtől nem látom a fát”.¹

Többen felkeresték magyar és német nyelvű levelükkel Berde Mózsát fogsága idején, de különösen a Berde Áron levelei meglehangúak: „Sorsod nehézségeit könnyítse — írja Berde Áron — azon tudat, hogy számosan vagyunk, kik lelünk, szívünk legtisztább sugáraival törünk feléd és sokszor, igen sokszor felkeresünk börtönödben”.²

Étte a hontalanság rabkenyerét, de, amint láttuk, ott is inkább lelki eledellel táplálkozott, remélve, hogy ezzel hasznára lehet fajának és szeretett egyházának. Mikor Ferencz József császár 1852-ben beutazta az országot aggózó szülei s az egész Háromszék kegyelmi kérvényt terjesztett elő kiszabadítása érdekében, de eredménytelenül. A kiszabott büntetést ki kellett ülnie s 1856-ban szabadult ki a fogságból mártír dicsőséggel körülfont homlokkal, önműveléssel szellemben megerősödvé s lélekben megedződve. Komor történelmi képek ezek, amelyek Berde életéből előtűnnek, de ezekben a nehéz időkben Berde mindig tudta, hogy mi a tenni való s azt férfiasan végre is hajtotta.

Berde a fogságból való kiszabadulása után gazdálkodással foglalkozott. A helyes gazdálkodás titkait Kelemen Benőtől tanulata el s mint jószágigazgató a magyarországi és erdélyi főnemesi családok előtt, mint kiváló szaktekintély szerepelt. Kiszabadulása után növelte jó hírnevét azzal, hogy gróf Bethlen Kamillónak radnótlai, teremi és törökbecsei uradalmait megszabadította egy félmillió forintot kitevő nagy adósságtól. Addig a nagy összeg után 12—18%-os kamatot kellett fizetniök, s Berde becsületességét és tisztakezűségét mutatja, hogy ő a saját pénzét is befektette a grófi család adósságába, de csak a törvényes 6%-ot számította fel utána, sőt még maga is vett fel olcsó kölcsönt az adósság rendezésére. Erről tanuskodnak gróf Bethlen Kamilló hálálkodó levelei, melyekben ilyen hangon ír Berdének: „Az Uristen áldja meg magát édes, jó Berde mindazokért, amiket javamra tett, és legyen ezután is oly indulattal,

¹ XII. csomag. Josephstadtban vett leveleim 1852—1856.

² Kolozsvár. 1853. nov. 20-án.

mint azelőtt". Berde ráírta erre a levélre: „A gróf elbocsátott kérésemre. Áldassék Isten szent neve, ismét magam ura vagyok”.

Megmentette Berde gróf Bethlen Farkasnénak Bonyhát, aki azt írja Berdéről, hogy: „méltó arra, hogy térdein állva mondjon neki szíve mélyéből fakadó hálát” és végrendeletében 20.000 forintot hagyományozott Berdének.¹ Ezek szerint Berde a jobbgység felszabadulása után vagyoniilag aláhanyatlott főnemesség megsegítésére, anyagi ügyeik rendezésére is sokat tett.

Berde nagy idők történelmi szereplője volt s a nemzet öröm és gyásznapjaival összeforrt hasznos élete. Berde látta és átélte, hogy a magyarság hogyan vetette le régi, ócska kötöttségét, a rendi alkotmányt 1848-ban. Átélté Magyarország liberális alapokon való berendezésének korát, látta, hogy az 1848-as elvi, tiszta liberálizmus hogyan alakul át veszedelmes, imperialista álliberálizmussá, de benne nem volt meg az ősi magyar baj, az önáltatás, a szörnyű optimizmus, romlatlan magyar lélek volt és maradt, nem tudott rajta erőt venni a kor-szellem elhajlása, erős szellemén, erkölcsi erején, akaratan nem tudott változtatni. Berde nagyrabecsülte a lelki függetlenséget és amikor azt visszakapta újra a haza jobb sorsáért küzdők sorába állott. Liberális illúziók gőze sohasem szédítette meg, mert józan történetiszemlélete volt s gyakorlati tehetsége, realiztikus bölcsesége kijelölték helyét a Deák pártban, pedig a 67-es párt a 48-asokkal szemben, kik mögött Kossuth állott, kezdettől fogva népszerűtlen volt s a 67-eseket még a hazaáruló jelzővel is megtisztelték. Hogy Berde mégis a kiegyezési politikához csatlakozott, annak magyarázata tárgyi okok mellett lelki összetételében és abban a személyi okban van, hogy Deák Ferencet nagyrabecsülte. Berdének politikai működését is a realizmus irányította.

Nem kereste a parlamenti sikereket és sohasem becsülte túl annak értéket. Egyetlen beszédét ismerjük, melyet 1868. május 23-án mondott az unitárius egyház állami segélyezése ügyében. Elmondja, hogy Erdélyben, a vallás-szabadság szülőföldjén is megkezdődött a XVII. század óta a protestánsok ül-

¹ Benczédi: i. m. 27—29. l.

dözése s az unitárizmusnak egyenesen a kifirtására törekedtek. ingatlan javaikat, templomaikat, iskoláikat elvették. II. József óta enyhült a nyomás, de elkobzott javaikat nem adták vissza. úgy, hogy iskoláikat, egyházaikat csak a hívektől begyűlt adományokból tudták fedezni. Az abszolút kormány följárlotta az egyháznak a segélyezést, de az unitáriusok visszautasították s inkább küzdöttek tovább az önfenntartás nyomoraival. Elmondja, hogy míg a többi egyházakat segélyezik, köztük a görög keleti egyházat is 50.000 forinttal, addig az unitáriusok egyházi és nevelési célra egyetlen fillért sem kapnak. Az 1848: XX. t. c. alapján vagy mindenik vallásfelekezetet megilleti az államsegély vagy egyiket sem. Kéri, hogy az unitárius vallás közösséget is az egyenlőség, az osztó igazság, a keresztényi szeretet alapján részesítsék államsegélyben. Berdének ezen beszéde eredményes volt s az unitárius egyháznak évi ötezer frt. államsegélyt szavaztatott meg.¹ Ettől kezdve aztán az unitáriusok nem voltak mostohái a magyar kormányoknak.

Berdét állása Budavárához kötötte s onnan 1869. január 1-én írásban számolt be az 1865—68-ig tartott országgyűlés alkötésairől.

Elmondja beszámolójában, hogy öt többször megválasztották országgyűlési képviselőnek a nélkül, hogy választóimat: „akár hiú ígéretekkel, csattogó frázisokkal csábítottam volna, akár más eszközökkel igyekeztem volna megnyerni, melyek egyébiránt a romlatlan székely ember tiszta hazafi keblén hajótörést szenvedtek volna”.

Majd az 1867-iki kiegészítés áldásait fejtegeti, amelyben: „a király és nemzet akarata egyesült egy szent célra, Magyarországnak boldogítására és amit a király és ország együtt akar, lehetetlen, hogy azon Isten áldása ne legyen”.

Végül pártállását így indokolja: „helyzetünknek, kül- és belviszonyainknak, jelenünknek és jövőnknek komoly megbírálása után nyugodt lélekkel követtem azon lobogót, melyet Deák Ferenc nagy hazánkfia hazafiségével és bölcseségével emelt magasra”.²

¹ Benczédi: I. m. 30. l.

² Lásd: „Tisztelt választók! szeretett véreim!” kezdetű beszámoló iratai között.

Életének gyümölcsözőbb része az volt, amit az országgyűléstől távol töltött.

Berdét 1867-ben belügyminiszteri osztálytanácsosnak nevezték ki s ebben a minőségében igen fontos szolgálatot tett a székelységnek.

A székely határőrök résztvettek az 1848-iki dicsőséges szabadságharcban, amit az osztrák kormány esküszegésnek minősített s a székely határőrezredek ingó és ingatlan vagyonát elkobozták az államkincstár javára. A kiegyezés után a magyar minisztérium előterjesztésére a király Ófelsége a határőrezredek javainak visszaadását elrendelte. A belügyminiszter 1869-ben Berde Mózsa miniszteri osztálytanácsost bízta meg, hogy a székely határőrvidéki javakat Csík és Háromszék megye közönségének adja át. Berdét ebben a munkában erős fajszeretete sarkalta, saját bevallása szerint: „a rendeletnek annál nagyobb örömmel engedelmeskedett, mert ez alkalmat nyújtott neki, hogy sokat szenvedett székely nemzetének sajnó sebei gyógyításához székely erejével ő is hozzájáruljon”.¹

Berdenek nyolchónapi roppant fárasztó munkába került ennek a rendkívül bonyolult kérdésnek megoldása, de ő ezt a nagy feladatot is közmegelegedésre oldotta meg. Különös gondja volt arra, hogy a közjavakból fenntartott iskolák alapvagyonát, eredeti céljuk, hivatásuk végzésére megtartsa s az iskolák azonnali megnyitását sürgette s így a közjavak visszaszerzésével a székely nép boldogítására és művelődésének biztosítására jótékony hatást gyakorolt. Tudta és érezte ezt a székelység is, mert mind Csíkszék, mind Háromszék közgyűlése elismerő köszönetet mondott Berdének fáradságos és eredményes munkálkodásáért. Berde a székely telepítés kérdésével is foglalkozott, de ez az ügy később elhallgatott. Mint Erdély jogi és gazdasági ügyeinek alapos ismerője a minisztériumban nagyon hasznavehető embernek bizonyult, de 1871-ben mégis kérte felmentését, ami: „buzgó szolgálatainak elismerése mellett” meg is történt. A felmentést tartalmazó iratra Berde öntudatosan ezeket jegyezte fel: „Az embernek saját lelkiismerete a legjobb barátja és vezére, lelkiismerete jelölheti meg a legbiztosabb utat, mely őtet az élet szövevényes, sikamlós utain

¹ Benczédi: 1. m. 37. l.

vezetheti, a társadalom minden osztályzatában és tömkelegében megjelölheti az utat, melyen járhat, cselekedeteinek irányt adhat”.¹ Eléggé szerény félreállítás, de a békés polgári munka eredményeit alig értékelik s többnyire csak azoknak jut minden babér és ünneplés, akik a pusztítás és gyűlölködés fáklyáit lobogtatják.

Berdét visszavonulása után csak a magyar művelődésnek és az ifjúság nevelésének emelése foglalkoztatja. Nevelni a székegy ifjakat tudományban, hazafias szellemben, nemes erkölcsökben, ez sarkalta, úzte, hajtotta Berdét egész életén át. Nyugalomba vonulása sem jelentett nála pihenést, hanem örömtelen szorgalommal, komor fanatizmussal, további fáradhatatlan munkásságot, mert azok közé tartozott, akik részére az élet egyetlen útja a munka. A reális alkotások idején minden vonatkozásban a gyakorlati úton tervszerű gazdálkodással haladt nagy céljának megvalósítása felé.

Berde szülői 1871-ben végrendeletet csináltak és minden vagyonukat a laborfalvi unitárius egyházközségre hagyták. A végrendeletet a szülők közölték fiúkkal, aki kérte szülőit, hogy ne szegyenítsék meg, mint egy kitagadott fiút, mert az ő célja is ugyanaz, mint a szülőké.² Ez a családi körülmény készítette Berdét, hogy idő előtt nyíltan is megvallja életének nagy célját: *minden vagyonát közművelődési célra adományozni*. Aki szereti faját, annak lehetetlenség, hogy a magyar kulturális intézményeket ne pártolja, de Berdénél életének minden szakában a művelődési és nevelési tényezők voltak a legfontosabbak, neki valósággal szívügye volt a magyar műveltségnek ügye. Ha ilyen szempontból elemezzük Berde lelki összetételét, akkor még fényesebbé lesznek előttünk azok az erkölcsi gyöngyszemek, amelyek Berde lelkületének igazi lényegét alkották.

Berde az észembernek és a szívembernek csodálatos harmóniája. Amíg az észember a maga reálitásával gyűjtögeti a muló kincseket, addig a szívembere a maga nagy idealizmusával, az ember legszentebb javáért és lelkiségének legdrágább kincséért, a szellemért, s annak minél magasabb színvonalra való emeléseért dolgozik.

¹ Benczédi: i. m. 31. l.

² Benczédi: i. m. 6. l.

Berde makacsul ellen tudott állani a külső behatásoknak. Nem voltak rá hatással a kornak csábító eszméi, ígéretei és színes álmódzásai. A liberális korban élő Berde eszményképét nem a nagy szabadelvű gondolkozók közül választotta, hanem Széchenyi István volt a nagy eszményképe s a „Közértelmesség”, az anyagi jólét vezéreszméit tette magáévá és Széchenyi-vel együtt a magyar parlag megszüntetését, az üdvösséget, ő is a magyarság anyagi és szellemi erejének kifejlésztésében látta. Berde józan ésszel és nem érzelemmel gondolkozott s innen magyarázható, hogy Széchenyi politikai rendszerének a híve. Sohasem futott „világeszmék” után, hanem a gyakorlati politikában is került a közjogi harcokat, amit a liberálisok annyira kiéleztek. Berdében nem voltak meg azok a hibák, amiket Széchenyi felsorakoztat: nem volt hiú, nem volt irígy, nem volt könnyen lelkesedő, nem volt rest és mindig került a pártviszályt. E negatív lelkitulajdonságok mellett Berdében hatalmas pozitív erők vannak, amelyek képessé tették őt eszménye, életcéljának megvalósítására. Ezek közül első helyen áll, amint már említettük, csodálatos akaratereje. Az akarat a belső energia megnyilvánulása, s az egyedek és népek életének ma is első emelő tényezője. Az akaratnak tömérdek foka van. Berdében az aktív, építő akarat volt meg, ami által csodák történnek. Akaraterejével tudatosan felemelkedett az ösztönök világából a tisztultabb erkölcs levegőjébe és szépen példázta az ember erkölcsi és szellemi lényének fokozatos diadalát az öntudatlan anyag felett. A közönséges emberek dicsőségvágya nem bántotta soha, a test vágyai nem uralkodtak felette s ezen a fokon akaratának győzelme erénnyé lett. A tudomány felfegyverzett szemeivel biztosan lát, szellemével az anyagot mindig irányítja s tudását nem az élet virágainak letépésére használta, hanem nagy vagyont gyűjtött mások életének boldogítására, saját faja értelmiségének emelésére és erősítésére.

Berde olyan korszakban, mikor a takarékosság nem volt divat, mikor a magyar életben is nagy volt az epikureizmus, a dinom-dánom, a cigánnyal utca-hosszat való muzsikáltatás, a virtuosos tűkör- és pohár-törés, a szivarnak papirospénzzel való meggyújtása, mikor a magyar gentry elszegényedett, tönkrement, mikor a csaknem minden nagyobb magyar vagyonforrás zsidó kézbe ment át, másfél millió korona értékű vagyont gyűj-

tött. Berdét, amint láttuk becsületességben, tisztakezűségben senki felül nem multa, hogyan szerezhette tehát óriási vagyonát? Erre vonatkozóan útbaigazítást adnak elsősorban az életben helyesen alkalmazott jelmondatai: I. „Meggzúnt a csodák ideje, hogy manna hulljon az égből ingyen” stb. II. „Izzadsággal egyed a te kenyered”.

III. „Nincs zsellérem, sem jobbágyom,
Két tenyerem a jószágom;
Vagyon nekem tenyerem,
Leszen nekem kenyérem”.¹

Szentiványi Mihály.

Magyarázatul szolgálhat az is, hogy Berde az élet komoly harcában mindig tudott alkalmazkodni a viszonyokhoz, fáradhatatlan volt mindig a cselekvésben s röviden szólva vagyonát tanultságával, ügyességével, kitartással, munkával, takarékos-sággal s egyéni szerencséével szerezte.

Benczédi Gergely, aki Berdét, mint munkatársát a legjobban ismerte, azt írja, hogy Berde „egész a zsugoriságig szigorú volt”,² amiért sokan ki is gúnyolták. Berde ezzel nem sokat törődött s a gúny élével mindig diadalmasan küzdött meg. Benczédi is kerüli a szót, de Berde tényleg fősvény, zsugori volt, de nem a Csokonai zsugori típusa, a sápadt aranyakat imádó, azokban gyönyörködő, pénzes ládáján kiéhezett sárga arccal kucorgó, vézna öreg, aki a levegőt is szeretné másnak hasznó-bérbe adni. Berdének, mint aki ismerte a gazdasági élet erkölcsi szabályait, saját vallomása szerint a pénzről, a vagyonról ez volt a felfogása: „a vagyon csak arra való, hogy birtokosa általa független lehessen és a fölöslegből jót tehessen”.³ A pénz kezelésében azonban nemcsak mester, hanem valóságos művész volt. Nem ült pénz sohasem a láda fiókjában, hanem csodálatosan szaporítani tudta és mégsem a százezrek kamatozták nála a boldogságot, hanem a magasabb céljainak erkölcsi tudata. Nem a gyűjtött pénz halmaza, hanem a gyűjtés cselekvésének erkölcsi tudata tette boldoggá.

(Folyt. köv.)

¹ Benczédi: i. m. 46—47. l.

² Benczédi: i. m. 45. l.

³ Benczédi: i. m. 43. l.

Volt-e része Socinus Faustusnak a Dávid elleni hamis vádban?

A Keresztény Magvető 1943. évi 169. lapján Benczédi Pál azt állítja, hogy Jakab Eleknek erre vonatkozó igenlő állítása „nincs bizonyítva”. Ha megjelent volna már „A magyarországi protestantizmus a 16. században” című nagyterjedelmű monográfiám, abból más meggyőződésre jutott volna tisztelt kartársam. Minthogy mostanában való kiadhatására nem lehet számítani, onnan idézve tisztáznom kell ezt a kérdést, melynek egy részére különben világot vet a „Defensio Francisci Davidis” 1582.-i kiadása, illetőleg az abban közlött „Scriptum fratrum Transylvanorum . . .”

„. . .A szemben álló nézeteket kellett először is szabatosan körvonalazni. Eképpen fejlődött ki egy írásbeli vita Dávid és Socinus között, melynek első termékéül Dávid négy tételbe foglalta össze a maga nézetét ezzel a címmel: „De non invocandó Jesu Christo in precibus sacris theses Francisci Davidis”. A négy tétel a következő volt: 1. Istennek szigorú parancsa, hogy az Atya Istenen kívül senkit sem kell segélyül hívni. 2. Krisztus szintén azt tanította, hogy a mennyei Atyán kívül senkit sem kell segélyül hívni. 3. Az igaz könyörgés lélekben és igazságban az Atyához szól, tehát az nem igaz, amely a Fiúhoz szól. 4. Jézusnak mintaimája nem a Krisztushoz, hanem az Atyához van intézve. Socinus nagy garral vállalkozott rá, hogy pár nap alatt mindezt megcáfolja. Ámde hetek teltek belé, míg készen lett a válasszal. Ezalatt persze Blandratával is közölte a Dávid tételeit, csakhogy annak a vádnak hozzájuk pótlásával, ami ekkor merült fel legelső ízben, azonban már ekkor is minden alap nélkül, hogy t. i. Dávid megtagadja Krisztust és helyébe Mózeszt akarja ültetni. Megküldte neki természetesen az ő Dávidnak adott válaszát is.

Blandrata már nem akadt fenn a Socinus vádján. Nem egé-

szen valószínűség nélküli, hogy e vád emelésére egyenesen ő maga adta ki az utasítást, miként ez alkalommal is ő volt az, aki nem lévén megelégedve Socinusnak azzal az állításával, hogy a szentírásban valóban nincs ugyan elrendelve a Krisztus segélyül hívása, de hívható azért segélyül, ezzel szemben arra szólította fel Socinust, hogy a kötelező voltát bizonyítgassa a Krisztus segélyül hívásának. Amire azonban Socinus képtelennek érezvén magát s ezt őszintén meg is írván Blandratának, azzal tett mégis eleget a Blandrata kívánságának, hogy egy mondatába belészúrta, hogy nemcsak „imádkozhatjuk” Krisztust, hanem tagadhatatlanul tartozunk is imádni, minthogy az ő imádásával elsősorban nem neki, hanem voltaképen az Istennek adózunk tisztelettel. Azonban más helyen meg ott maradt annak őszinte beismerése, hogy a Krisztus segélyül hívására nincs parancs a szentírásban, és így csupán lehetséges, de nem kötelességből folyó őt segélyül hívni . . .

„ . . . E (1579. febr. 24.-i) zsinat tárgyalásai közben tehette Dávid azt a nyilatkozatot, amit aztán kiforgatva és eltorzítva adtak tovább rosszakarói, később pedig a legteljesebb mértékben rovására írtak, t. i. hogy Jézust segélyül hívni ugyanannyi, mint akár a szenteket és Máriát. Annak a Blandrata és Socinus agyában kitermelt korábbi ráfogásnak a szellemében, miszerint Krisztusnak a helyére Mózeset akarja ültetni, ezt is odaferdítették, hogy Jézusnak a segélyül hívását a Mózesével mondá egyenlőnek . . .”

Francken Keresztély „1584. márc. 14.-én a Krisztus imádása tárgyában Lengyelországban vitára kelt Socinus Faustusszal . . . Vele folytatott vitáját a maga teljességében megörökítette Socinus, mégpedig egy 1618-ban kétféle kiadásban megjelent könyvvel. A hosszabbik kiadásnak (Disputatio de adoratione Christi habita inter F. Socinum et Ch. Francken necnon fragmenta responsionis furioris, quam F. Socinus parabat ad Francisci Davidis de Christo non invocando scriptum; aliquo nonnulla ad hoc argumentum pertinentia) legnagyobb részét (56—260. l.), a legrövidebbnek pedig 168—192. lapjait a címben csak mellékesen felemlített Dávid-üggyel foglalta el. Három csoportban is közölt tételeket, melyeket állítólag Dávid

Volt-e része Socinus Faustusnak a Dávid elleni hamis vddban ?

szerzett volna és amelyekre ő meg is felelt részletesen, párhuzamosan szembeállítva velök a rájuk tett ellenvetéseit. Az első csoportban hét, a másodikban harminchárom, a harmadikban tizenöt tételt tulajdonított Dávidnak, de a harmadik csoport másodikából megállapítható az összesnek koholt volta. A szerint ugyanis Krisztusnak és az apostoloknak a szavait a mózesi törvénynek és a próféták oraculumának normájához kell mérni s amazokból mindaz elvetendő, ami nem egyezik ezekkel. Ennélfogva az egész munkálat legfeljebb abból a szempontból bír történeti értékkel, hogy reámutat arra a körülményre, miszerint a davidismus elnyomása után még évtizedek elteltével is szükségét érezte Socinus az ellenérvek felsorakoztatásának is, a davidismus befekettítésének is".

Nyilván kitűnik mindebből, hogy egy követ fűtt a két olasz.
Zoványi Jenő.

A kulturfok róvására nagyrafejlődött technika romboló hatása.

Az utolsó száz év a találmányok, a rohamosan fejlődő technika évszázada volt. Vasútvonalak bámulatosan rövid idő alatt sűrű hálózatként vonják be földünket; a mozdonyok mai szemmel nézve oly kicsiny kezdeti formáikból gigantikus gépekké nőttek; a tengereken valóságos hajókolosszusok, úszó városok közlekednek a kontinensek között; a rádió a szellemi együttélést, gondolataink kicserélését, terjesztését, olyan intenzitásra emelte, amely rövid idővel ezelőtt elképzelhetetlen volt; és végül teljesedésbe ment az emberiség sok évezredes álma is, megszületett a repülőgép, amely rövid pár évtized alatt szintén hatalmas gépóriássá fejlődött. A Föld kis égítetté zsugorodott össze, amelynek ma már legnagyobb távolságai is csak párnapi repülőutat jelentenek. Az emberi szellem, az emberi találékony-ság rendkívüli gazdagsággal ajándékozott meg bennünket, de egyben fenyegető figyelmeztetést is kaptunk, amelynek jelentőségét idejekorán felismerni és ahhoz alkalmazkodni az emberiség számára létkérdés; — amelynek fel nem ismerése az emberiség legnagyobb tragédiájához vezetne.

Olyan hatalom, olyan technikai eszközök egész sora került kezünkbe, amelyeknek helyes felhasználására a nagy néptömegeknél még nincs meg a kellő érettség, amelyekre gazdaságilag felkészülve, megszervezve nem voltunk és így azok társadalmi és gazdasági egyensúlyunk megbontására vezettek. Soha olyan gazdag Földünk még nem volt, mint ma: roppant feleslegeink vannak mezőgazdasági és ipari termékekben, roppant feleslegeink munkaerőben; és ime, mi az eredmény, ahelyett, hogy a feleslegek termékekben és munkaerőben egészségesen kicserélődnének, az egyik oldalon az értékesíthetetlen termények megsemmisítése válik szükségessé vagy következik be, míg a másik oldalon rengeteg munkaerő zárul ki a termelésből. Munkanél-

küliség és nyomor következik, holott megvannak az előfeltételek egy jobb jövő megteremtésére. Az emberiség kezébe került hatalmas eszközök, az emberi szellem gazdag ajándékai nem kerülnek helyes felhasználásra, nem végeznek építómunkát; a gépeknek úgyszólván már nem vagyunk urai, hanem mintha gonosz démonokat idéztünk volna, amelyeknek többé parancsolni nem tudunk, úgy hatalmasodtak el felettünk. És valóban úgy van, hogy a szellem szavára fognak ismét hatalmunkba kerülni. Csak a magas kultúrfok, kölcsönös megbecsülés, embertársaink iránti szeretet, az együttélés törvényeinek pontos szabályozása vezethet ahhoz, hogy az ember helyesen tudja felhasználni a technika eszközeit. *A technika további fejlődése a szellemiek, a kultúrfok emelése nélkül, végzetes csapást mérne az emberiségre.*

Amellett a rohamos technikai fejlődés nemcsak külső körülményeink, hanem belső életünk egyensúlyát is megbontotta. A valóság az, hogy az emberiség legnagyobb része ma csak a kézzelfoghatót hiszi, az életről a technika felé fordul figyelme. Realitással csak az bír számára, ami érzékszerveink felfogóképességének határain belül van. Feledjük, hogy milyen tökéletlenek érzékszerveink és műszereink, és hogy maguk a természettudományi vizsgálatok is az ismeretlennek, érzékelésünk határán kívül esőnek, mindig új és új térségeire világítanak rá. A technikának utóbbi évtizedekben valóban bámulatos eredményei az emberiség minden bizalmát, egész gondolatvilágát ebbe az irányba terelték, és csak kis csoport az, amely a sivár látszat ellenére is megtartja hitét az emberiség nagy ideáljában, amely továbbra is hallgatja a szférák titkosatos zenéjét és látja, hogy körülöttünk a Világegyetem leghatalmasabb erői építenek és alkotnak szakadatlanul.

Sőt éppen a technikai fejlődés, amely egyrészt eltereli az ember figyelmét az ideális értékekről, nyit meg számunkra olyan mélységeket, amilyenekről nemrég még fogalmunk sem lehetett. Nem sok idővel ezelőtt még csak alig pár fényévnyi távolság volt az, amit tekintetünkkel átfogni tudtunk, és azokat az üzeneteket, amelyeket a fénysugár révén távoli világrendszerekből kaptunk, még nem értettük. Ma hihetetlen méretekben bontakozik ki az új, tökéletesebb műszerek számára a Világegyetem. Annak a Világrendszernek, amelyben mi élünk,

A kultúrfok rövdsára nagyrafejlődött technika romboló hatása.

amelynek Naprendszerünk tagja, és amelyet Tejút-rendszernek nevezünk el, mai ismereteink szerint 100.000 fényévnél nagyobbba becsüljük átmérőjét; vagyis oly távolságra, amelyet a fény, másodpercenként 300.000 km. útat futva be, több mint ezer évszázad alatt tesz meg. A mi Tejút-rendszerünkhöz hasonló Világegyetemek pedig milliósámra vannak szétszórva a Világűrben, és azoknak tőlünk való távolsága részben a százmillió fényévet is meghaladja. Vagyis nagyobb annál a távolságnál, melyet a fény, másodpercenként 300.000 km.-t haladva, százmillió év alatt fut be. Ez a pár, olyan röviden odavetett adat is mutatja, miy hihetetlenül hatalmas világkép van előttünk kibontakozóban. Látnunk kell, hogy felfoghatatlanul hatalmas erők azok, amelyek a Világegyetemben az örök keletkezésnek, fejlődésnek, mindig új és új lökést adnak. De mindezek dacára csak kevés az a kiválasztott ember, aki meg tudja sejteni azt a nagy valóságot, amely mindezek mögött rejlik; aki látja, hogy emberi fogalmainkkal meg sem közelíthető, roppant hatalmas erők azok, amelyeknek az anyagi világba kivetődött képét látjuk, és amelyeknek csak egyes elszigetelt tüneteit sikerült megfigyelnünk a nagy egésszel való teljes összefüggés, a tünetenyek legbensőbb lényegének felismerése nélkül. Ezzel a nagy valósággal szemben teljesen helytelen és torz — a holt anyagon felismert néhány törvényszerűsége alapított — az a mechanisztikus világkép, amely vak marad a leglényegesebbel szemben, amely nem látja a valóságot, amelynek számára a Mindenség végeredményben nem egyéb holt anyagtömegek világánál.

* * *

Valóban úgy van, hogy a legtöbb ember számára ma az anyag és a fizika körébe tartozó erők képezik az egyetlen valóságot. Az új találmányok, a technika napról napra megújuló sikerei azt eredményezik, hogy az ember minden gondolatával ebbe az irányba fordul: *a civilizáció elnyeli a kultúrát*. De ez azt jelenti, hogy kirekesztjük világszemléletünkéből azokat a körülöttünk működő leghatalmasabb erőket, amelyeknek jelenléte kétségtelen, ha azokat felismernünk nem is sikerült, és amelyeknek végeredményben életünket is köszönhetjük.

A körülöttünk működő erőket csak kis részben ismerjük. A fizika a holt anyagon keresztül kutatja egyes erők törvény-

szerúségeit; ezeket a törvényszerúségeket szigorúan besorozhatjuk a matematikai törvények határai közé: az ismert fizikai erőkkel számolni tudunk. Bizonyos körülmények között való viselkedésük pontosan előre meghatározható.

De a természeti erők általában (amelyeknek a fizika körébe tartozó erők csak kis törtrészét képezik), a Világegyetem mindent megmozgató, mindent kormányozó erői. A Világegyetem jelenségei nem szoríthatók a fizika törvényeinek határai közé. A fizika törvényei a teljes egyensúly irányába mutatnak és ezt a teljes egyensúly-állapotot a Világegyetem az idők végtelenjén már elérte volna, ha csakis a fizika által ismert törvények uralkodnának a Mindenségben, sőt ezt az egyensúlyállapotot soha el sem veszíthette volna. Ha csakis a fizika előttünk ismert törvényei uralkodnának a Világegyetemben, akkor az idők végtelenjén már megszűnt volna minden tünemény, minden mozgás, minden hőkülönbég, és a Világegyetem ma tényleg nem volna egyéb megmerevedett anyagtömegek holt világánál. De nincs így. A körülöttünk roppant méreteiben kibontakozó, végtelenül hatalmas erők által megmozgató, állandóan átalakuló, fejlődő Világegyetem, a minden este felénk boruló csillagos égbolt, bizonyítéka annak, hogy vannak olyan mindennél hatalmasabb erők, amelyek minden keletkezésnek, minden fejlődésnek és átalakulásnak újból és újból lökést adnak.

Az Élet erői csak egy ágát képezik a természeti erőknek. Amíg a fizika erői pontosan ellenőrizhetők és az élettelen anyagon végzett kísérletek alapján felismert törvények egész sorozatának engedelmesskednek, addig az élet erőinek útjai előre szabatos törvényekkel meg nem állapíthatók, az élőlények működése sokszor éppen ellentétben áll a fizikai erőkkel. Éppen ez egyik jellemző tünete az életnek. Minden mozdulatunk szembehelyezkedés a gravitációval. Az a körülmény, hogy a Világegyetemen az idők végtelenjén még nem érte el a teljes egyensúly állapotát, sőt mindig megújuló, végtelenül hatalmas tünemények színhelye, — szembehelyezkedve a fizikának az egyensúly irányába mutató alaptörvényeivel, — arra mutat, hogy azokkal a természeti erőkkel, amelyek a Világegyetemet irányítják, mozgásban tartják, az élet erői rokonságban állanak, az élet erői ezeknek a roppant természeti erőknek egy ágát ké-

pezik. Ezeknek az erőknek a földi élet csak kis nyulványa, mindamellett azokkal teljes összefüggésben. *A földi élet tehát a leghatalmasabb természeti erőkben gyökerezik*, oly hatalmas természeti erőkben, amelyek messze túlhaladják életformáik kereteit és így képzelőtehetségünket. Minél mélyebbé, minél intenzivebbé tesszük életünket, annál közelebb jutunk az élet ezen ősforrásaihoz. Ehhez ú. n. szellemi erőink segítenek hozzá. *Az életérés intenzitásának, a szellemi erőknek növekedése a földi élet fejlődésének iránya.*

Az, amit szellemi erőknek nevezünk és érzünk, szintén nem egyéb a természeti erők egy megnyilvánulásánál. A természet kimeríthetetlen gazdagsága, szépsége és harmóniája szellemünkben tükröződik. A mi szellemi erőink is csak egy kis nyulványát képezik a természet hasonló értelmű erőinek; szellemi erőink szintén végtelenül hatalmas természeti erőkben gyökereznek az élet erőivel együtt. Mást képzelni éppen annyira hibás, egocentrikus felfogás, mint a Világegyetem geocentrikus felfogása a középkorban. Sem az élet, sem a szellemi erők tekintetében nem vagyunk kiváltságos helyzetben; nem is beszélve arról, hogy egy ilyen kiváltságos helyzet elképzelése a legszegényesebb és legsivárabb világképhez vezet. A földi élet minden viszonylatában roppant hatalmas természeti erőkhöz kapcsolódik.

A Világegyetemben a természeti erőknek és köztük az élet erőinek szerepe a legfőbb; a fizikai értelemben vett erők — amelyeket pedig az anyaggal együtt legtöbbször mindennél lényegesebbnek, sőt az egyet reális valóságnak látunk — csak szolgálói amazoknak. Mi pedig nem véletlen álta¹ keletkezett, felelőtlen lakói vagyunk a Világegyetemnek, egyedül számkivetve annak porszemnyi bolygóján, hanem részesei vagyunk a Világegyetem mindennél hatalmasabb, a legfőbb valóságot jelentő erőinek: az élet erői a legtökéletesebb, legnemesebb, szellemileg legmagasabban álló életet teszik kötelességünkké.

* * *

Az ősz Galilei, miután 70 éves korában az inquisitio fogságába és annak ítélőszéke elé került, miután térdenállva meg kellett tagadnia és átkoznia tanait, és miután röviddel ezután mindkét szemére megvakult, a következőket mondotta egyik kedvelt tanítványának, Vivianinak:

...A teremtményeknek roppant — számokkal ki nem fejezhető — sokféleségén, a legkisebb atomig áthághatatlan rend uralkodik; örök törvények szabályoznak mindent Egektől-Egekig, Napoktól-Napokig, Földtől-Földig elragadó harmóniában; a halandó bölcs számára kimeríthetetlen a szemlélni és meggondolni való Örökkévalóságtól Örökkévalóságig, és kimeríthetetlen az ebből eredő boldogság forrása... Minden itt végigdolgozott, munkával töltött fáradságos óra ott boldogságban termékeny; olyan boldogságban, amelyet az sohasem érezhet, aki üresen, a megismerés kincsei nélküli lép abba a világba. És azért soha, még ebben a reszkető öregkorban sem akarom abbahagyni az igazság kutatását. Mert aki itt keresi az igazságot, annak ott öröm virul, bárhova tekint is; minden igazolt feltevésből, minden megszüntetett kétségből, minden feltárt titokból, minden eltűnt tévedésből.” (Krisch.)

* * *

Az élettelen anyag törvényeire felépített torz világkép úgy a szellemi értékekbe, mint az erkölcsi törvényekbe vetett bizalom megrendülésére is vezetett. Pedig ha tiszta szemmel törekszünk a valóság felismerésére, akkor a szellemi értékeket messze föléje fogjuk helyezni minden másnak; akkor látni fogjuk, hogy az élet egyetlen nagy egységet képez és tisztelni és becsülni fogjuk azt minden megnyilvánulásában; tudatára fogunk ébredni annak, hogy minden embertársunk testvérünk a szó legmesszebbmenő értelmében (tágabb értelemben véve testvérünk minden élőlény) és főként tudatára fogunk ébredni annak, hogy a lelkiismeret hangjára hallgatni nem gyengeség, hanem a lelkiismeret szava egyben a természet szava. („A lelkiismeret Isten szava”). Azt eltompítani, elnyomni — akár közönnyel, akár álokoskodással — természetellenes; bűn embertársainkkal és egyben sajátmagunkkal szemben. Beláthatatlan bünt követ el az az ember, aki a szellem tiltó szavát, a lelkiismeretet álérvekkel, vagy emberhez nem méltó brutalitással elnyomja, aki mindenféle álokoskodással úgyszólván teljes szabadságot ad magának embertársaival szemben.

Sohase feledjük, hogy az élet a természet véghetetlenül hatalmas erőiben gyökerezik, és azok a kötelességek, amelyeket embertársainkkal szemben érzünk, nem egyebek a természet parancsoló szavánál. *Minél magasabbrendű az ember, annál na-*

A kultúrfok rövására nagyrafejlődött technika romboló hatása.

gyobb ezeknek a kötelezettségeknek a sorozata. Minden emberi fogalmunkon felül álló, felfoghatatlanul hatalmas erők szolgálatában állunk: felelős építői vagyunk a földi életnek; a leg-tisztább, legnemesebb emberi élet a természet által ránk rótt kötelesség.

* * *

Mindebből látnunk kell, hogy a kultúrfok emelése, helyes világkép kialakulásának elősegítése, a legnagyobb arányú népművelési munka megindítása, egyike lesz a jövő legnagyobb, legégetőbb, mindennél fontosabb feladatainak. A technikai fejlődés és a szélesebb néprétegek kultúrfoka közti harmoniának helyreállítása létérdeke az emberiségnek.

Minden változik, minden fejlődik, minden átalakul, az események szinte alapjaiban rendítik meg Földünket. De a nemes, a jó, a megértés és a szeretet alapeszméi megingathatatlan sziklaként állanak az idő minden változásán keresztül. *Minden, ami ezeket fenyegetni látszik, álokoskodás.* Ezek az alapeszmék az élet legmélyén gyökereznek és csak az étellel együtt dülhetnek meg. Csak a valóság ignorálásával a technikai eredményekre felépített torz világkép felejtetheti ezeket az ősidők óta legnagyobb eszméit az emberiségnek. Az erkölcsi törvények — amelyek egyben az emberi élet alapigazságai is — és az emberi szellem egyéb hasonló, ősidők óta fejlődő legnagyobb értékei, örökérvényűek, megingathatatlanok, és csak a társadalmi épület, vagy bármilyen formájú emberi együttélés, amely ezeken alapul, amelynek eszmei tartalmát az igazság, a helyesen felismert valóság képezi, lehet állandó, fejlődés-képes; csak ilyen gyökerekből nőhet ki egy szebb, tökéletesebb jövő, amely magasabbrendű életformák felé vezet az emberiséget.

Gál Vilmos.

Berde Mózsa a nagy székely.

Az Egyházi Főtanács 1943. március 28-i közebédjén a Berdeserleggel elmondott megemlékezés. — Tartotta Gelei József főgondnok.

Hálás köszönettel fogadtam Főtisztelendő Püspök Urunknak azt az elhatározását, hogy főtanácsai ülésünk első napján szokásos Berde-ebéden az ideai megemlékezést, tekintettel nagy alapítónk halálának 50. évfordulójára, a főgondnok tartsa. Köszönettel vagyok ezért a választásért amiatt is, mert így nekem, Háromszék szülöttének, alkalom adódik arra, hogy Berde Mózsaiban a nemzetnek nagy szülöttével, mint fajtám legértékesebb sarjadékával a nyilvánosság előtt elbüszkélkedhessem. Azonkívül örvendek ennek az egyházzolgálatnak amiatt is, mert a folyó esztendőben tartott télvégi egyházközségi látogatásaim alkalmával Laborfalván, Berde Mózsa szülőfalujában is megfordultam s megismerkedtem a néppel, nagy alapítónknak ma is ottéló rokonságával, a Berde-, Márkos- és Bedő-családokkal s így közelebbről megismerhettem a vért, melyből számunkra Berde Mózsa sarjadt.

Említett egyházközségi látogatásaim alkalmával míg a háromszéki Szépmezőn Laborfalva felé síklott a szán velem, nem először vetődött fel életemben az a gondolat, hogy vajjon abból a sokoldalú és mindenütt kimagasló nagyságból, mely Berde Mózsaikat jellemezte, látok-e és megtalálok-e valamit az egyszerű népben? Laborfalván keményvállú, döngőléptű, egyenesszál székelyek kerültek eléem, büszkén hátraszegett nyakkal, bátor nézéssel, beszédes szemekkel és derűs tekintettel. — Határozott, katonás lépésben járultak eléem s őszintén meleg kézzorítással tiszteltek meg. Egészséges, vihartálló férfiak, szigorú tekintetű, jól öltözött anyák, életkedvtől ragyogó ifjak, lányok, legények vonultak föl. Valamennyien katonanép sarjai, valamennyien rendszerető és közösségépítő nép tagjai,

valamennyien a székely szabadságért és a székely jogokért küzdő nemzet részei s mégis igénytelenül és követelőzés nélkül az étellel szemben és oly megelégedettek önmagukkal, takarékoskodók vagyonukban, hogy csupa gyönyörűség volt ezt az öntudatos, szilárd népet szemlélni.

A székelyt származása, a származásban a hunivadék gondolatának megőrzése, történelmi sorsa s emelkedett emberi lelkülete egyaránt képesíti arra, hogy nemeztünk életrendjében előkelő helyet foglaljon el. A legtöbb székely család megfontoltan úzi azt a családpolitikát, hogy a vagyon nagy Istenáldás esetén se aprozódjék el a sok gyermek kezén, hanem a fölös-számú ifjakat iparosnak, kereskedőnek, vagy diáknak küldik el a háztól s ilyenképpen egyfelől tehermentesítik a családot, másrészt pedig nagy nemzetséggé emelik magukat azoknak a kiválóbb családtagoknak révén, akik a polgári életben vagy a hivatalnok középosztályban helyezkednek el. Ezért nincs a székelyben úrgyűlölet, mert mindig tudott magából országvezető urakat nevelni, s ezeken a fölfelé vezető utakon termelt ez a nép történelme során mindig vezetőket föl egészen az államférfiakig és hadvezérekig s ilyenképpen érett meg ez a nép már régen nemzetté. Egyháztörténelmünk során is a Berde-, Márkos- és Bedő-családokból ismételten váltak ki jeles férfiak, köztük a Berdek közül különösen jogtudósok. A mi Mózsánk unokatestvére: Berde Áron is jogász volt, a kolozsvári egyetem első rektora s másik atyafia, Berde Ferenc, kir. törvényszéki bíró.

Berde Mózsáról föl van jegyezve, hogy ő a székelykeresztúri és kolozsvári unitárius kollégiumnak mindvégig jeles tanulója volt s az ügyvédi vizsgát is 23 éves korában jeles eredménnyel tette le. Életrevalóságának már diákkorában tanujelét adta azzal, hogy kézügyességével keresetre tett szert és magántanítói tisztségével korán önállósította magát.

A függetlenség és az önkormányzat a székely népnek mindig drága kincse volt s amikor Berde Mózsza már ifjúkorában a maga emberévé tudott válni, erről a függetlenségre, illetőleg önkormányzásra vágyó és törekvő életről tett tanuságot. Sarkalhatta őt azonban az anyának: Márkos Teréziának az a jeles természete is, hogy takarékoságából kifolyólag a fiút az utolsó fillérről is elszámoltatta arról, hogy a számára küldött pénzt mire fordította. Ezen a réven tehát nyilván megállapíthatjuk

azt, hogy Berde Mózsa a közismert székely takarékossgát az édesanyjától örökölte.

Örök székely sors a katonáskodás is. S ebből a székely közsorsból érthetjük meg azt, hogy Berde Mózsa a 48-as mozgalmakból kivette részét. Apja is az osztrák uralom alatt több külföldi háborút viselt katona volt s ő is beállott Háromszéken a nemzet védelmét szolgáló szervezők közé s vezetőszeretpet vitt azon az agyagfalvi gyűlésen is, melyen a honvédség védelmét szervezték meg. Ennek a Háromszék védelmében kifejtett szolgálatának volt következménye, hogy a szabadságharc leverése után őt is elfogták s vagyonának elkobzásával halálraítéltek. A pusztulás végzetétől nehezen mentette meg életét a Józsefstadti négyéves várfogsággal. Berde ezt a várfogságot sem töltötte el lélekemésztő kétségbeesés közepette, hanem gazdaságtudományi könyveket szerezvén be, a fogság alatt is előre készült a nagy jövő szolgálatára. Közös vonás ez nemzetünk sok nagy férfival s a világtörténelemnek sok jelesével, kik eszméért és nemzetszolgálatukért börtönt szenvedtek s akik a börtön sötétjét, is felvilágosodásuk és kitűzött későbbi nemzeti szolgálatuk útjainak egyengetésére használták fel, elmélyedt önképzéssel vagy tervek főzésével.

Berde Mózst az élet sokféle nemzetszolgálatra szólította el. Hosszú időn át volt országgyűlési képviselő, tagja volt az uniót kimondó bizottságnak, kormánybiztos Erdélyben és majdan a földművelésügyi minisztériumnak előkelő tisztviselője. Lényegében azonban a szabadélet után vágó s alkotótehetségét az önkéntes szabad szolgálatban csillogtató embertípus volt Berde Mózsa. Ebből érthetjük meg azt, hogy miért vált ki a földművelésügyi minisztérium szolgálatából és miért volt kedvesebb neki a magángazdaságokban a jószágigazgatói és jószágkormányzói tisztség. Az ő önállóságának és független természetének kiváló jellemzője az, hogy Berde Mózsa, az egyszerű székely gyerek, nagytekintélyű főurak szolgálatában is önálló úr s a rábizottakban szuverén rendelkező tudott lenni. Már ifjúkorában mint a br. Danol-családnál nevelő a nevelésben teljes függetlenséget tudott kiverekedni magának a családdal szemben. Ahol pedig főúri vagyonok kezelése bízott rá, volt ereje és elhatározása ahoz, hogy a vagyon élvezőjének megszabja saját jóléti szükségletét addig a határig, amely ha-

tár a vagyon fennmaradásának, sőt gyarapodásának vagy az adósságterhektől való megszabadulásnak kárára nem volt.

Sokszor felvetődött már a gondolat, hogy miként szerezte Berde Mózsa, a nincstelen szegény székely gyerek a semmiből azt a milliós fejedelmi vagyont, melyet egyházára hagyott? Maga Berde adja meg életleírásában erre a választ; midőn azt mondja, hogy „vagyonomat tudással és takarékossgal szereztem”, s amikor sajátmagáról úgy ír, hogy ő birtokainak csak jószágkezelője. A tudását mint vagyonszerző készségét a legkülönbözőbb tereken kamatoztatta. Ügyvédi és egyéb jogszolgáltatási tanácsaival, valamint jószágkormányzói tisztségével tetemes jövedelmekre tett szert. Pénzét egyfelől kitűnő befektetésekkel nagyszerűen kamatoztatta, másfelől pediglen körültekintő vásárokkal minden veszedelemmel szemben biztosította. Általán azok közé a nagyszabású emberek közé tartozott, akik tudnak nagy tételekben gazdálkodni, értettek a kedvező alkalmak megragadásához s akik mindig érezték az elaprózódásoknak veszedelmeit.

Minékünk meg kell azonban állapítanunk, hogy jeles életelv ugyan a takarékossg és dicsérnivaló lelki tulajdon olyan ember életsorán, aki előkelő állásánál és fölötte előkelő összeköttetéseinél fogva olyan társaságokban forgott, ahol a takarékossg néha egyenesen megvetett erkölcs s ahelyett a fényűzésben és a pénzszórásában, a vagyon gondtalan pusztításában való büszkélkedés a lélekmételyező életelv. Azonban csak egyszerű takarékossgal nem lehet nagy vagyont gyűjteni. És Berde Mózsát — mint az unitárius lélek nagy kiteljesedését — nem lehet egyszerűen csak a tudás és a takarékossg megtestesítőjének hirdetni. Ő több volt ennél. Ő a nagy lemondó és a nagy áldozatos lélek volt, aki annak a nagy székely közösségi léleknek örök hordozójaként, amelyből ő származott, lemondott a földi élvezetekről, hogy áldozhasson a fajtájából kiemelkedő szegény székely ifjak megmentésére, fejlődésük biztosítására. A magyar kormány csak az elmúlt esztendőben ébredt a parlagon porladó magyar tehetségek megmentésére, a Horthy-Nevelői Alap megteremtésével. S ahogy Dávid Ferenc messzire megelőzte a világot a vallás szabad gyakorlatának törvénybeiktatásával (1568), úgy előzte meg az egyetemes magyar tehetségmentő gondolatot Berde Mózsa majdnem három ember-

öltővel a már 1865-ben megírt első végrendeletében, midőn akkori vagyonát szegény székely ifjak megmentésére szánta.

Es ha mi, unitáriusok, kérdezzük azt, hogy mit hagyott nekünk Berde Mózsa örökségül, vajjon nagy vagyonát-e, vagy pediglen azt a lemondó, áldozatos szellemet, mellyel évek sorozatán keresztül összegyűjté s végül ránhagyá földi vagyonát, úgy azt kell mondanunk, hogy mi Berde Mózsától elsősorban égi vagyont örököltünk, a lemondásnak és az áldozatkészségnek azt a lelki örökségét, amely azóta is annyi kegyes unitárius lelket készített az áldozatra s amelynek legerőteljesebb sarjadékkaként a vezetésem alatt megalakult Berde Bizottságnak nemzetépítő munkáját állíthatjuk oda, melyen keresztül ma az unitárius vallásközösség majdnem a Berde-vagyon évi jövedelmét megközelítő élő áldozatkészséget tanusít.

Mikor a Berde-serleget magasra emelem és Berde Mózsa szelleme előtt egyházi Főtanácsunk nevében meghajlom, ürítem a serleg borát az egyházért és a nemzetért minden áldozat meghozatalára kész unitárius közszellem tiszteletére.

Egyházi Főtanácsi ünnepségeink.

Méltán adjuk ezt a címet jelen évi Főtanácsunknak, hisz az egész Főtanács ünnepi hangulatban folyt le. Eszünkbe jutnak a Ferencz József idejében tartott Főtanácsi ülések, amikor az erős akarat irányította üléseink menetét és szabott határt az az ellenzékiességnek. Most a háborús megpróbáltatás történelmi pillanatainak tulajdonítjuk Főtanácsi üléseink fegyelmezetségét és magasabb szellemét. A Főtanácsi ülésekhez a bevezetést, az alaphangulatot az Unitárius Lelkészek Országos Szövetségének évi közgyűlése adta, amelyet a megbékülés szelleme lengett át és József Miklós személyében ünnepelték az ötven évig tartó szakadatlan egyházi és írói munkásságot, amely végeredményében az egyházi fejedelmi szék elnyeréséhez vezetett. A jelent ünnepelve, a multat dicsőítették meg Dávid Ferenc kolozsvári szobra felállításának elhatározásával.

Ünnep volt számunkra a Főtanácsoson dr. Gelei József meg-nvítőiát haligatni, majd dr. Traeger Ernő miniszteri osztályfőnök Antal István nemzetvédelmi miniszter megbízásából fejezte ki szép, emlékező szavakkal elismerését az unitáriusok százados nemzetvédelmi munkájáért és üdvözölte főpásztorunkat.

Átéltük egyházunk életében azt az időt, mikor nálunk 2—3 olyan ember volt a hangadó, akik munkátlanságukat azzal takargatták, hogy ledorongoltak, a sárba rántottak dolgos, becsületes embereket. Milyen más idők! Micsoda változás! Most Ütő Lajos, ez az igazán nemeslelkű esperes feláll és beszél gyönyörűen négy könyvről, a jog, az irodalom, a történelem és a számadások könyvéről. Négy embert szimbolizáltak ezek a könyvek és Ütő Lajos után felállt az egész Főtanács és ezzel fejezte ki tiszteletét a munka és a hűség iránt. Köszönjük Ütő Lajosnak, köszönjük az egész Főtanácsi bizottságnak, köszönjük a Főtanács minden egyes tagjának, hogy ünneplésükkel

diadalra juttatták egyházunkban a munka megbecsülését, a munka szentségét. Mindig nagyrabecsültük a Főtanácsi bizottság működését, de elmondhatjuk, hogy a Főtanácsi bizottságot olyan nagynak és figyelmesnek sohasem láttuk, mint a jelen évi Főtanácson. Nagynak, magas szelleműnek mutatkozott a központi tisztviselők rangsorba osztásának kérdésében is.

A munka megbecsülésének Főtanácsi keretébe méltán illeszkedik Péter Lajosnak székeskeresztúri gimn. igazgatóvá történt megválasztása. Vele szemben is megmutatta a Főtanács megérdemelt, kitüntető elismerését.

Főtanácsi ünnepségünk csúcspontjára emelkedett azzal, hogy az üléseken Szinyei Merse Jenő vallás- és közoktatásügyi miniszter is megjelent. A miniszter urat dr. Gelei József főgondnok üdvözölte s megkapóan vázolta egyházunk nehéz helyzetét és jogos kívánalmait. Szinyei Merse Jenő miniszter válaszában kihangsúlyozta: „nem mulaszthatom el, hogy ne adózam tisztelettemmel Erdély egyik legrégebb történelmi egyházának”. Majd Józán Miklós püspököt üdvözölte, mint olyant, aki egy „félszázada szolgálja Istenét, hazáját, nemzetét, egyházát”. Végül biztatást nyújtott arra, hogy találnak módot az egyház nehéz anyagi helyzetének a javítására.

Külön megemlítést érdemelnek Halmágyi Jánosnak mélyen megkapó megnyitó és bezáró imái. Adja a jóságos Isten, hogy a jelen évi Főtanácsunk munkát, hűséget megbecsülő szelleme még sokáig legyen uralkodó egyházi életünkben!

P. Szentmártoni Kálmán.

Az Unitárius Irodalmi Társaság közgyűlése.

Az Unitárius Irodalmi Társaság évi közgyűlését Kolozsvárt, 1943. november 20-án tartotta. A közgyűlést *Józan Miklós* tb. elnök nyitotta meg.

A megnyitó után P. Szentmártoni Kálmán főtítkárral olvasta fel a következő jelentését:

Igen tisztelt közgyűlés!

Az Unitárius Irodalmi Társaság 1943. évi működéséről főtítkári jelentésemet szerencsés vagyok a következőkben megtenni:

1. Az Unitárius Irodalmi Társaság 1943. március 27-én a kollégium dísztermében *Bölöni Farkas Sándor* halálának századik évfordulója alkalmából emlékünnepelet rendezett nagyszámú érdeklődő közönség jelenlétében. Az ünnepély fényét nagyban emelte, hogy azon dr. fái *Fáy István* közoktatásügyi államtitkár is megjelent *Vásárhelyi János* református püspök kíséretében. Az államtitkár urat a kollégium előcsarnokában P. Szentmártoni Kálmán főtítkárral fogadta és a díszterembe kísérelte, ahol az ünneplő közönség hatalmas éljenzéssel fogadta, majd dr. *Ferenczy Géza* elnök üdvözölte az Unitárius Irodalmi Társaság nevében.

„*Bölöni Farkas Sándor emlékezete*” címen *Józan Miklós* püspök tb. elnök tartott értékes, lebilincselő megemlékezést *Bölöni Farkas Sándorról*. Méltatta a híres amerikai utazó írói munkásságát, felemlítette gyakorlati alkotásait. Az előadás a hallgatóságra mély benyomást gyakorolt. Elnök záró szavai után a felemelő ünnepség a Himnusz éneklésével ért véget. Az ünnepély után dr. *Fáy István* államtitkár úr az Irodalmi Társaság vezetőségével szívélyesen elbeszélgetett.

2. Dr. *Ferenczy Géza* ügyvédnek, az Unitárius Irodalmi

Társaság elnökének a marosvásárhelyi ügyvédi kamara előterjesztésére a kolozsvári Magyar Királyi Ferenc József Tudományegyetem arany-doktori diplomát adományozott. Ezen alkalomból dr. *Ferenczy Géza* 50 éves ügyvédi és közéleti tevékenységének elismerésére a marosvásárhelyi ügyvédi kamara a háromszékmegyei helyi bizottsággal együtt 1943 augusztus 22-én Sepsiszentgyörgyön, a vármegyeház dísztermében bensőséges ünnepélyt rendezett dr. *Ferenczy Géza* tiszteletére. Az Unitárius Irodalmi Társaság nevében az ünnepélyen dr. *Kovács Lajos* teol. tanár mondott üdvözlő beszédet. E helyen is igaz szívvel kívánjuk, hogy a jóságos Isten dr. *Ferenczy Gézát*, nagyrabecsült elnökünket sokáig éltesse!

3. Az Unitárius Irodalmi Társaság alapszabályait a belügyminiszteri rendelkezések figyelembe vételével módosítottuk. Az E. K. Tanács a módosított alapszabályokat jóváhagyta és láttamozásra felterjesztette a Belügyminisztériumhoz.

4. Az Unitárius Irodalmi Társaság az unitárius kollégium nagy könyvtárának 28 darab könyvet és 6 folyóiratot adományozott. A könyvtárnok által adott elismerő iratot az Irodalmi Társaság jegyzőkönyvéhez csatoltuk.

5. Szent-Iványi Sándor budapesti vezető lelkész főtitkárnak tudomására hozta, hogy ők Budapesten Kriza János Irodalmi Társaság címen egy új Irodalmi Társaságot akarnak alapítani. Főtitkár az unitárius erők szétforgácsolását nem helyeselte s az ügyet a választmány elé terjesztette. Választmány egyhangulag kimondta, hogy az unitáriusok részére egy Irodalmi Társaság elegendő és egy új Irodalmi Társaságnak a megalapítását nem helyesli. Kolozsvár történelmileg és földrajzilag is az unitáriusok központja Magyarországon s továbbra is annak kell maradnia. Budapesten és a vidéken igyekezni fogunk a lehetőség szerint vándorgyűléseket tartani.

6. Egyházunk minden jelentős intézménye kapott elhelyezést a kollégium díszes épületeében. A Dávid Ferenc Egyletnek s az „Unitárius Közlöny”-nek is van egy külön helyisége. Még a múlt évben kértük a mélt. és főtiszt. E. K. Tanácsot: kegyeskedjék az Unitárius Irodalmi Társaság és a „Keresztény Magvető” szerkesztősége részére is valahol egy kis szobát átengedni. Erre annál is inkább szükség van, mert tervbe van véve egy Unitárius Lexikon szerkesztése, amely állandó jellegű mun-

kasságot követel. Főtitkár az ügyet személyesen is sürgette, de eredménytelenül. Most főtitkár újabb kérést adott be az E. K. Tanácshoz.

7. Főtitkár, mint „nemzeti összekötő” résztvett a Nemzetpolitikai Szolgálat összejövelelein, a tanulságos előadásokat meghallgatta s a maga részéről is igyekezett mindent elkövetni az egységes és fegyelmezett nemzeti közvélemény kialakulására. Állandóan figyelte a különböző társadalmi osztályok életmegnyilvánulását, hangulatát s az illetékes helyről küldött kérdőpontokra mindig igyekezett kimerítő és lelkiismeretes tájékoztató válaszokat adni. Az „Országépítés” díjtalanul küldött példányait havonként kétszer szétosztotta.

8. Az Unitárius Irodalmi Társaság az 1943. év folyamán két nagyszerű felolvasó ülést tartott. Az elsőt Kolozsvárt október 10-én. *Józan Miklós* tb. elnök tartotta a megnyitó beszédet, melynek keretében meleg szeretettel emlékezett meg *Herczeg Ferencről*, az írófejedelemről, születésének 80-ik évfordulója alkalmából. Méltatta röviden a nagy elbeszélőt, drámaíró, regényíró és publicistát. *Herczeg Ferenc* alkotásai örök értéket képviselnek a magyar irodalomban. Műveit lefordították több idegen nyelvre, színműveit ismeri az egész világ s ezekkel külföld előtt is megismertette a magyar szellem színvonalát. Mikor 1927-ben a Revíziós Liga megalakult, őt választotta elnökévé s itt is megbecsülhetetlen szolgálatokat tett a magyar hazának. Az Unitárius Irodalmi Társaság is örömmel csatlakozik azokhoz, akik országszerte hálás kegyelettel ünnepelték *Herczeg Ferencet*.

A tárgysorozat folyamán *Ferencz József* választmányi tag tartotta: „Az unitarizmus térfoglalása városunkban” címen székfoglalóját. Ezt követte *Létay Lajos* székfoglalója, aki három költeményét adta elő. Majd dr. Gündischné Fogarassy Klára Schubert dalokat énekelt P. Szentmártoni Kálmánné zongorakiséretével. A lelkes közönség az összes szereplőket szűnni nem akaró tapssal ünnepelte. Ezután *Józan Miklós* tb. elnök átadta *Ferencz Józsefnek* és *Létay Lajosnak* az Unitárius Irodalmi Társaság díszoklevelét. A lelkes magyar ünnepség a Himnusz éneklésével ért véget.

Második felolvasó ülését az Unitárius Irodalmi Társaság az 1943. évi Országos Protestáns Napok keretében tartotta

Az Unitárius Irodalmi Társaság közgyűlése.

Budapesten a Koháry-utcai unitárius templomban október 30-án a következő tárgysorozattal:

1. Elnöki megnyitót tartott: Józán Miklós tb. elnök.

2. A tolerancia a XVI. században. Székfoglaló. Tartotta: Botár Imre r. tag.

3. Énekelt Czaneck Zsuzsánna énekművésznő.

4. Elbeszélés. Felolvasta: Gyallay Pap Domokos vál. tag.

5. Orgonán játszott Gergely Ferenc orgonaművész.

6. Bezáró, tartotta: Józán Miklós.

7. Himnusz. Énekelte a közönség.

Az Unitárius Irodalmi Társaságnak ez a bemutatkozó felolvasó ülése minden tekintetben kitűnően sikerült. Tervbe vetjük, hogy felolvasó üléseinkeet a Protestáns Napok keretében a következő években is mindig megtartjuk.

9. Mult évi beszámolóink óta unitárius íróktól önállóan a következő művek jelentek meg:

1. Dr. Abrudbányai János: A vallás és a mai koreszmék.

2. Az unitárius egyház teológiai akadémiájának értesítője az 1942—43. isk. évről. Szerk.: Dr. Abrudbányai János.

3. Dr. Abrudbányai János: Bizonyosság a vallásban.

4. Dr. Boros György: „Szívemet hozzád emelem” c. imakönyve új kiadásban.

5. Bölöni Farkas Sándor: Nyugateurópai utazás. Bevezetéssel ellátta: Dr. Jancsó Elemér.

6. „Egy istenünk, egy magyar hazánk”. Szerk.: Dr. Abrudbányai János és Ferencz József.

7. Jánosfalvi Sándor István: Székelyhoni utazás a két Homoród mellett. Bevezetéssel ellátta: Benczédi Pál.

8. Benczédi Pál: A szombatosság vádjá. Kolozsvár, 1943. 12 l.

9. Józán Miklós: Aratás.

10. A kolozsvári unitárius gimnázium évkönyve az 1942—43. évről. Szerk.: Gálffy Zsigmond.

11. A magyarországi unitárius egyház Egyházi Főtanácsának 1943. évi márc. hó 28—29. napjain tartott üléséről felvett jegyzőkönyv. Szerk.: Dr. Kiss Elek.

12. Dr. Kiss Elek: Magyar nemzeti hit- és erkölcstan.

13. Lakatos István: Kodály művészetének útja Erdélyben. Budapest, 1943.

14. Lakatos István: Bibliografia az 1919—1940. között erdélyi szerzőktől önállóan megjelent magyar zenei vonatkozású munkákról. Kecskemét, 1943.

15. Magyarság és vallás. Az Egyetemes Unitárius Lelkész-kör kiadása.

16. Simén Dániel: Reformáció és unitarizmus.

17. Szent-Iványi Sándor: „Magosságok felé”. (Hungaria kiadása.)

10. Örömmel jelentem, hogy Márkos Albert vál. tag Uzoni-Fosztó egyháztörténetének első kötetét lefordította magyar nyelvre. Dr. Ferenczy Géza elnök a fordítást átnézte s erről részletes jelentést tett a választmánynak. Jelen viszonyok mellett a fordítás kiadására gondolni nem lehet. Megpróbáljuk az egyház szolgálatában levő gépirónókkal legalább 3—4 példányban a fordítást sokszorosítani. A választmány Márkos Albertnek fáradságos munkájáért hálás köszönetét fejezte ki s egyben kéri egyházi főhatóságot, hogy neki legalább ezer pengő jutalomdíjat utaljon ki.

A nagyméltóságú Vallás- és Közoktatásügyi Miniszter úr 1941-ben 400 pengő segélyt utalt ki Irodalmi Társaságunknak. Most újra kértük a Miniszter urat, hogy kegyeskedjék az Unitárius Irod. Társaságot, közhasznú, magyar nemzeti munkájában továbbra is támogatni és részére segélyt utalni.

Az Unitárius Irodalmi Társaság 1943. október 30-iki határidővel pályázatot hirdetett Péterfi Dénes, dr. Költő Gábor és dr. Tóth György életrajzának megírására. Sajnálattal jelentem, hogy egyetlen pályamunka sem érkezett. Talán a háborús viszonyokkal indokolható ez az elszomorító körülmény s ezért a pályatételeket újra kihirdetjük. Kapcsolatosan unitárius íróink figyelmét felhívjuk arra, hogy másvallású kutatók kolozsvári és székelykeresztúri könyvtáraink kiadatlan anyagát szorgalmasan kutatják és hozzák nyilvánosságra. Kívánatos volna, hogy ebbe a munkába fiatal unitárius íróink is bekapcsolódjanak.

11. Az Unitárius Irodalmi Társaságnak van jelenleg 27 alapító, 34 választmányi, 63 rendes, a művészeti osztálynak 4 tagja, összesen 128 tagja. Ebben a számban benne vannak az Unitárius Irodalmi Társaságnak azon tagjai is, kik a bécsi döntés után Dél-Erdélyben maradtak, akiknek visszatérését szüntelenül meleg szeretettel várjuk.

Az Unitárius Irodalmi Társaság közgyűlése.

Mély sajnálattal jelentem, hogy az év folyamán a választmány tagjai közül elhunyt *Gálfi Lőrinc*. Elhunytja fölötti mély fájdalomkat jegyzőkönyvileg is kifejeztük. Nyugodjék csendesen!

12. Az Unitárius Irodalmi Társaság választmánya 1943. november 12-én tartott ülésén rendes tagnak egyhangulag megválasztotta dr. *Bodor András* és dr. *Gálfi Mózes* tanárokat.

Az Unitárius Irodalmi Társaság vagyoni állapotáról részletes jelentést *Hadházy Sándor*, az Irodalmi Társaság pénztárnoka fog tenni.

Ezekben voltam szerencsés az Unitárius Irodalmi Társaság 1943. évi munkálkodásáról jelentésemet megtenni s tisztelettel kérem az igen tisztelt közgyűlést, sziveskedjék azt tudomásul venni.

Közgyűlés a főtitkári jelentést tudomásul vette s kapcsolatosan elhatározta, hogy az „Unitárius Irodalmi Társaság” címe ezután legyen: „*Krizsa János Unitárius Irodalmi Társaság*”.

Főtitkár jelentése után *Hadházy Sándor* pénztárnok tett jelentést az Unitárius Irodalmi Társaság vagyoni állapotáról.

A közgyűlés folyamán *Vári Albert* lemondott felelős szerkesztői tisztségéről. A november 22-én tartott választmányi és ugyanazon napon folytatólagosan tartott közgyűlés úgy határozott, hogy 1944. január 1-től a „*Keresztény Magvető*” című folyóiratnál lesz: Főszerkesztő: *Vári Albert*, felelős szerkesztő és felelős kiadó: *P. Szentmártoni Kálmán*. Szerkesztő bizottsági tagok: *Dr. Abrudbányai János, Benczédi Pál, Ferencz József, Kovács Lajos, Lőrinczy László, Sütő Nagy László, Szabédi László, Szent-Iványi Sándor*.

P. Szentmártoni Kálmán.

IRODALOM.

JÓZAN MIKLÓS: „SZENTŐL SZEMBE” (Rádiós beszédek és alkalmi előadások). Csinos kiállítású, vaskos könyv fekszik előttünk, több mint háromszáz kilencven oldal. Sokat ígérő szerzői név a címlapon: Józan Miklós. Tulajdonképpen helytelenül használtuk a „sokat-ígérő” kifejezést, mert ez a név már nem ígélet, hanem kezeség, érték-jelző és beteljesedés. Kezeség arra nézve, hogy ami e könyvben van, az a szó legnemesebb értelmében irodalom és irodalmi, mint stílus és mint gondolat egyaránt. Értékjelző, mint a márka a finom porcellánon, mely előre figyelmeztet, hogy művészetről és nem mesterségről van szó. És valóban ha végig olvassuk ezt a mondanivalókban súlyos könyvet, a harminckét szebbnél-szebb rádió prédikációt, melyeknek hangulatában megérezzük az avatott lélek szavakon túli mondanivalóját is, amint „szentől-szembe” áll egy Istenével vagy szemébe néz nemzetének és ember-testvéreinek, vagy amikor elmélyedünk alkalmi előadásainak képeiben, melyekben nagy keresztények alakjait festi meg, meglepő újszerűséggel és nagyvonalúsággal, amikor megcsodáljuk gondolat-bőségét és irányának költői lendületét, mellyel könnyedén ragad a szellem és a lélek magasságai felé, hol értelmét és célját látja meg a fölvetett nagy kérdéseknek, — akkor a Józan Miklós-i név érték-jelző ígéletén túlmenően, valóságos bizonyítékát látjuk művészetének, mely nem a mesterség technikájából, a foglalkozás szükségyszerűségéből, hanem a hivatás nemes ihlettségéből fakad. És ha azt mondtuk, hogy a Józan név nem ígélet, hanem beteljesedés is, akkor erre is bizonyosság ez a könyv. Egy tiszta ember bizonyága, akinek a lelke, gondolatvilága, jelleme Jézusian egyszerű és imádságos, kinek szeretete a hazafiúi lángholás és nemesveretű humánus ötvözet, akinek vallása dávidferencien fevilágosodott. Igen, ez a könyv egy élet-beteljesedés

bizonyosága. Így szép ez „Aratás” — után! Őszinte szeretettel ajánljuk az olvasóknak. A könyv a Minerva kiadásában jelent meg. Ára: 10 Pengő, kapható és megrendelhető a püspöki irodán vagy a Minerva kolozsvári kiadóhivatalában. A könyv bolti ára nagyobb lesz. *Pelifermy.*

IMÁHOZ. Imádságok, elmélkedések és egyházi énekek honvédeink számára. Összeállította: Nagy Zoltán unitárius táborigyelmes, Köröspataki Kiss Sándor százados, Kozma Ferenc vk. százados és mások közreműködésével. A szép kiállítású, tartalmas imakönyv a főt. püspök úr meleg bevezető szavaival, vállaltételével és a Magyar Hiszekeggyel kezdődik. Különböző alkalmakra imákat írtak Nagy Zoltán, Nagy Ferenc, dr. Abrudbányai János, Rázmány Mór, köröspataki Kiss Sándor százados, Űrmösi József, Szent-Iványi Sándor, Bácskay százados, Kozma Ferenc, valamint ott olvashatjuk a püspök úr „Három könyv” című elmélkedését. Jól kiválogatott énekek fejezik be az értékes, mondhatnók, nélkülözhetetlen imakönyvet. A könyv igazán tartalmas, szükséges, a katonák lelki szükségleteinek megfelelő. Nagyon értékes munkát végeztek a kiadásával. Különös örömünkre szolgál, hogy nem papi emberek buzgó imádságát is olvashatjuk a szép kötetben. *(bp.)*

BÖLÖNI FARKAS SÁNDOR: NYUGATEURÓPAI UTAZÁSA. Dr. Jancsó Elemér Erdélyi Ritkaságok 11-ik kötetében jelent meg Bölöni Farkas Sándor fenti című, eddig a kolozsvári unitárius kollégium nagy könyvtárában kéziratban levő műve. Általában ismert tény volt az, hogy a nagy amerikai utazónak „Utazás Északamerikában” című ismert és nagyrabecsült, nyomtatásban is megjelent művén kívül van kéziratban is európai utazásáról, de ezt nem tartották olyan értékesnek, mint az amerikai utazásáról szóló művét. Örömmel állapíthatjuk meg a mű elolvasása után, hogy ez a munka is nagyon értékes. Kár lett volna, hogyha a könyvtárban kéziratban marad örökre. A munka értékét nagyszerűen elénkbe tárja a jeles kiadónak, dr. Jancsó Elemérnek bevezető tanulmánya. Jancsó Elemér dr. teljesen megérti és méltányolja Bölöni Farkas Sándort, úgy, hogy talán senki sem jobban. Végig kíséri a nagyra hívatott férfit pályáján s megérti kiválóan nagy tehetségét s látja, milyen nehéz az érvényesülésnél az, ha valaki magyar,

erdélyi magyar és még hozzá unitárius. E bevezető sorok után könnyű megérteni Bölöni Farkas Sándornak bizonyos borús felfogását, hiszen élete legnagyobb részében lelke kibontakozásának akadályai voltak. Jól esik lelkünknek e nagyszerű naplónál végig menni Európán. Bölöni Farkas Sándornak olyan meglátásai vannak, melyek a magyar léleknek ma is fontosak, értékesek. Nem a külföld fejlettebb kultúrájának hiú bámulatát látjuk, hanem a magyar lélek örök keresését a jobb és fejlettebb állapotok felé. Ahol külföldön magyart sejt, mindenütt felkeresi s szíve rezgését, végtelen fájdmát sorain ma is érezzük, midőn olyan magyar elszármazottakkal találkozik, akikben a magyar lélek kialudt, vagy kialvófélben van.

Ma jobban látjuk, mint valaha a Bölöni F. Sándor lelki világát, mint eddig. Ez a mű nem fölösleges e nagy lélek megismeréséhez. Az új szempontok mellett a régieket megerősíti, élénkíti. A magyar szellemi élet e művel is gazdagodott.

Nagy hálával tartozunk dr. Jancsó Elemérnek, hogy ezt a kéziratot művet is a magyar olvasóközönség kezébe adta s hogy Bölöni Farkas Sándort oly kiválóan megértően és méltánylóan mutatja be halála 100-ik évfordulója alkalmából. (bp)

DR. DÁNIEL ELEMÉR: Ügyvédségünk egyes problémái. Kolozsvár. 23 l. Ez a kis füzet egy ideális lelkületű ügyvédnek az elmélkedése. Felteszi a kérdést: „Mit jelent ügyvédnek lenni? Jelenti, hogy jóknak, igazságosnak kell lennünk. Át kell vennünk mások gondját. Önfeláldozóan a fennálló erkölcsi és jogi keretek közé kell beilleszteniünk cselekedeteinket”. Úgy találja, hogy nem a vagyongyűjtés a főcél, hanem: „Az ügyvéd a nemzet egyik nevelője kell, hogy legyen”.

KÜLÖNFÉLÉK

AZ EMBER ÉS A KORSZELLEM. Mi az ember? Tehetetlen báb, kit az idők vihara kénye és kedve szerint dobál? Vagy pedig, irányító tényezője az életnek, ki hatalmával kormányozza a történelmet? Ezek a kérdések állandóan foglalkoztatják az emberiség legjobbjait. Madách a Lucifer ajkaira adja azt, hogy az ember a korszellem játék-tárgya, mert — amint mondja — „nem a kakas szavára virrad, hanem szól a kakas, mert virrad”. A német nemzeti szociálizmusnak egyik kimagasló embere: Jagow, a napokban előadást tartott Budapesten a képviselőház delegációs termében, amelyben azt a tételt fejtegette, hogy „nem a történelem teremti a férfiakat, hanem a férfiak alakítják a történelmet”. Egyben elmondta, hogy Hitler vezér a rohamosztog lobogójára a következő jelmondatot íratta: „Férfiak alakítják a történelmet, férfiak állnak ma is európai népek élén, férfiak, akik ma is minden áron győznek és kivívják Európa jobb jövőjét”. Mi úgy érezzük, hogy a két végllet között mégis Madách találta el az igazságot, amidőn az Istenben való bizalmat és az emberi küzdelmet együttesen tekinti a történelem formáló erejének.

BERDE MÓZSA EMLÉKÜNNEPÉLY. A főtanács előtti napon, november hó 20-án egyházi főhatóságunk nagy jóltevőnk, Berde Mózsa, halálának 50-ik évfordulója alkalmával szépen sikerült emlékünnepélyt rendezett a zsúfolásig megtelt kollégiumi díszteremben. Az ünnepélyt egyházi ének és dr. Abrudbányai János dékán magasszárnyalású imája után, Józán Miklós püspök úr nyitotta meg. Majd a püspök úrnak Berde Mózsa emlékezetére írt megkapó ódáját szavalta Sántha Ferenc V. g. o. tanuló. Berde Mózsáról megemlékező előadást tartott P. Szentmártoni Kálmán és érdekes megállapításaival, újszerű beállításával mindvégig lekötötte a közönség figyelmét. Dr.

Gündischné Fogarassy Klára Endre Béla zongora kísérete mellett Händel és Beethoven műveket énekelt szép előadásban, mély átérzéssel. Dr. Bodor András Berde Mózsa végrendeletét olvasta fel, mely után a közönség kegyeletes felállással adózott a nagy adakozó szellemének. Az ifjúság hódolatát Pásint Zoltán VIII. g. o. tanuló tolmácsolta. Dr. Gelei József egyházi főgondnok bezáró szavaiban kifejtette, hogy Berde Mózsa szelleme minket is kötelez, hogy nagylelkű adományainkkal, önzetlen munkánkkal egyházunk fennmaradását és virágzását biztosítsuk. Az ünnepély a himnusz éneklésével ért véget.

HALÁLOZÁS. Nagyajtai dr. Kozma Jenő ügyvéd, kormányfőtanácsos f. é. október 13-án elhunyt. A budapesti unitárius Misszió-ház megszerzése és átalakítása körül örökre elvülhetetlen érdemeket szerzett.

Pályázati hirdetés.

Az Unitárius Irodalmi Társaság a következő pályázatokat hirdeti:

1. *Józan Miklós* püspök úr adományából 50, azaz ötven pengő pályadíjat tűz ki *Péterfi Dénes* életrajzának megírására.

2. Dr. *Ferenczy Géza* elnök adományából 200, azaz kétszáz pengő pályadíjat tűz ki dr. *Költő Gábor* életrajzának megírására.

3. Dr. *Ferenczy Géza* elnök úr adományából 200 azaz kétszáz pengő pályadíjat tűz ki dr. *Tóth György* életrajzának megírására.

A pályamunkák beadásának határideje 1944. október 31. A pályamunkák jelíges levéllel ellátva, olvasható írásban, vagy gépírással P. *Szentmártoni Kálmán* főtítkárhoz adandók be. (Kolozsvár, unitárius kollégium.)

Szerkesztésért felel: **Vári Albert.**

Felelős kiadó: **P. Szentmártoni Kálmán.**

Lengyel Albert könyvnyomdája Kolozsvárt, Bólyai-u. 7. Tel. 11-58

Felelős vezető: Lengyel Albert.

Nyugtázás.

A Keresztény Magvetőre az utolsó nyugtázás óta a következő befizetések történtek:

Péter Lajos 10 P, Killyéni Imre 10 P, Rázmány Mór 6 P, Dr. Barabás Zoltán 10 P, Dr. Abrudbányay Ede 2 P, Dr. Abrudbányay János 2 P, Dr. Ferencz Áron 986 P, Puksa Endre 4333 P, Fazakas Jenő 8 P, Lőrinczy Domokos 16 P, Lőrinczy János 8 P, Pap Zsigmond 16 P, Péter Ödön 24 P, Ifj. Szász Dénes 24 P, Id. Szász Dénes 24 P, Zsigmond József 16 P, Ekárt Andor 26 P, Ütő Lajos esp. 24 P, Dr. Ferencz Áron 986 P, Pap Gyula 10 P, Recsenyéd 10 P, Rázmány Mór 6.

Ismételten értesítem az Unitárius Irodalmi Társaság tagjait, hogy a Keresztény Magvető előfizetési díja 1943. január 1. óta évi 10 P.

Tisztelettel kérem az előfizetések és hátrálékok befizetését, hogy a folyóirat szétküldésében ne legyen akadály.

Kolozsvárt, 1943. december hó 16-án.

Hadházy Sándor s. k.,
főosztárnok.

